

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

LINA GUDŽINSKAITĖ

**VARTOJIMO KREDITŲ PAKLAUSĄ
LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ VERTINIMAS
ASMENINIŲ FINANSŲ VALDYMO ASPEKTU**
Magistro baigiamasis darbas

**Vadovė
Prof. dr. D. Jurevičienė**

VILNIUS, 2012

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR FINANSŲ VALDYMO FAKULTETAS
BANKININKYSTĖS IR INVESTICIJŲ KATEDRA**

**VARTOJIMO KREDITŲ PAKLAUSĄ
LEMIANČIŲ VEIKSNIŲ VERTINIMAS
ASMENINIŲ FINANSŲ VALDYMO ASPEKTU**
Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas
Studijų programa 62404S110

Vadovė

.....Prof. dr. D. Jurevičienė
(parašas)
2012 12

Recenzentas

2013 01

**Atliko
FRmns1-01 gr. stud.**

..... Lina Gudžinskaitė
(parašas)
2012 12 20

VINIUS, 2012

TURYNYS

ĮVADAS	7
1. VARTOJIMO KREDITŲ VAIDMUO ASMENINIŲ FINANSŲ VALDYME	9
1.1. Asmeninių finansų planavimas ir valdymas	9
1.2. Vartojimo kreditų rūšys	12
1.2.1. Vartojimo paskola	14
1.2.2. Greitieji vartojimo kreditai.....	16
1.2.3. Kreditinės kortelės	18
1.2.4. Lizingas	20
1.3. Naudojimosi vartojimo kreditais priežastys, tikslai ir grėsmės	21
1.3.1. Vartojimo kreditai gyvenimo ciklo hipotezės aspektu.....	25
1.3.2. Vartojimo kreditų įtaka fizinių asmenų bankrotui	27
2. NAUDOJIMOSI VARTOJIMO KREDITAIS VERTINIMO METODOLOGIJA	31
2.1. Pagrindinių vartojimo kreditų panaudojimo tikslų nustatymo metodologija	31
2.2 Vartojimo kreditų atributų tarpusavio įtakos nustatymo metodologija	36
2.2 Socialinių-demografinių rodiklių svarbos nustatymo metodologija.....	39
3. VARTOJIMO KREDITŲ PAKLAUSOS VEIKSNIŲ VERTINIMAS	42
3.1 Vartojimo kreditų panaudojimo tikslų klasifikacija	42
3.2. Palūkanų normos įtaka vartojimo kreditų patrauklumui.....	48
3.3. Naudojimosi vartojimo kreditais tendencijos lyties ir amžiaus atžvilgiu	52
IŠVADOS IR SIŪLYMAI	56
LITERATŪRA	57
ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS	61
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA	63
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	64
PRIEDAI	65

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Asmeniniai finansiniai rodikliai.....	66
2 PRIEDAS. Ekspertinio vertinimo anketa.....	67
3 PRIEDAS. Studento t-test kriterijus (lytis, vartojimo kredito dydis).....	68
4 PRIEDAS. Studento t-test kriterijus (lytis, palūkanų norma / terminas).....	69

LENTELĖS

1 lentelė. Vartojimo kreditų tipai	13
3 lentelė. LSVKA statistika	17
2 lentelė. Priklausomybė tarp socialinės klasės kreditinių kortelių paskirties	19
5 lentelė. Ekspertų atsakymai į anketos klausimus	43
6 lentelė. Ekspertų vertinimo alternatyvų rangai	45
7 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai	46
8 lentelė. Modifikuoti ekspertų alternatyvų rangai	47
9 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai	47
10 lentelė. Duomenų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius rodiklius	52

PAVEIKSLAI

1 pav. Skolos santykio lyginant su pajamomis trendas	11
2 pav. Vartojimo kreditų tendencijos	15
3 pav. Lizingo portfelio struktūra pagal turto rūšį	21
4. pav. Pajamų paskirstymas per gyvavimo laikotarpį	25
5 pav. Ekspertų vertinimo skalė	32
6 pav. Ekspertinio vertinimo sprendinio patikimumas	32
7 pav. Būdinga statistinio tyrimo eiga	36
8 pav. Cronbacho alfa koeficiento analizės SPSS išvestis	44
9 pav. Naujai suteikti vartojimo kreditai	49
10 pav. Vartojimo kreditų tendencijos gyvenimo ciklo aspektu	53
11 pav. Amžiaus vidurkio skirtumas pagal lytį	54
12 pav. Vartojimas gyvenimo ciklais pagal lytį	55

IVADAS

Temos aktualumas ir naujumas. Jungtinėse Amerikos Valstijose asmeninio bankroto sąvoka buvo įvesta dar XVII amžiuje, kuomet pagal JAV konstituciją, priimtą 1789-ais metais, bankroto įstatymas tapo Jungtinių Amerikos Valstijų federaliniu įstatymu. Nuo to momento asmeninį bankrotą paskelbusių asmenų sąrašas ėmė po truputį augti, kol galiausiai pasiekė nemaldomą greitį – nuo 1996 metų milijonai žmonių kasmet pasirašo bankroto aktą. Lietuvoje, po kelerius metus trukusių svarstymų, Lietuvos Respublikos Seimas pagaliau priėmė Fizinių asmenų bankroto įstatymą, kuris, jei prezidentė jo nevetuos, įsigalios nuo 2013 m. kovo 1 dienos. Kadangi asmuo yra priverstas skelbti bankrotą tuo atveju, kai nebegali išsimokėti prisiimtų finansinių įsipareigojimų, šiame procese didelę svarbą turi vartojimo kreditai. Tai signalizuoja apie poreikį ištirti vartojimo kreditų įtaką asmeninių finansų valdymui.

Pabrėžtina, jog nuo 2011 metų balandžio 1 dienos įsigaliojo pirmasis Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas, kurio paskirtis – nustatyti vartojimo kreditų teikimo sąlygas ir informavimo apie šias sąlygas reikalavimus, vartojimo kredito davėjų ir vartojimo kredito tarpininkų pareigas bei atsakomybę teikiant vartojimo kreditus ir tikrinant vartojimo kredito gavėjų mokumą, vartojimo kredito gavėjų teisę grąžinti vartojimo kreditą anksčiau nustatyto termino ir vartojimo kredito davėjų teisę į kompensaciją išankstinio vartojimo kredito grąžinimo atvejais. Atsiradus naujai apibrėžtoms sąlygoms, siektina išsiaiškinti, kokio tipo individai yra labiau linkę skolintis lėšas, įvertinti teikiamų vartojimo kreditų palūkanų normos kitimo įtaką jų mastui ir apimtims, empiriškai patvirtinti ar paneigti gyvenimo ciklo hipotezę vartojimo kreditų atveju. Būtina identifikuoti vartojimo kreditų panaudojimo tikslinę paskirtį bei įvertinti teorines sąsajas tarp asmenų finansinės atsakomybės jausmo, biudžeto planavimo pagrindų bei požiūrio į kreditų vartojimą, aptarti galimas neigiamas vartojimo kreditų pasekmes silpną finansinę discipliną turintiems individams.

Tyrimo problema. Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įsakymu buvo sugriežtintos paskolų išdavimo rizikingiems klientams sąlygos, tačiau tai neeliminavo galimo individų neatsakingo skolinimosi, kuris JAV atveju pasireiškė masiniu asmeninių bankrotų reiškiniu. Prieš įsigaliojant fizinių asmenų bankroto įstatymui Lietuvoje svarbu ištirti, kokie individai yra labiau linkę naudotis vartojimo kreditais, ar tikslingai? Ar būtų galima suvaldyti neatsakingo skolinimosi poreikį, pavyzdžiui, branginant vartojimo kreditus – keliant palūkanų normą?

Tyrimo objektas. Vartojimo kreditų paklausą lemiantys veiksniai.

Tyrimo tikslas. Įvertinti vartojimo kreditų paklausą lemiančius veiksnius asmeninių finansų valdymo aspektu.

Tyrimo uždaviniai:

1. remiantis mokslinės literatūros teorija, identifikuoti vartojimo kreditų įtaką asmeniniams bankrotams;
2. nustatyti pagrindinius išduodamų vartojimo kreditų panaudojimo tikslus;
3. identifikuoti palūkanų normos indėlį vartojimo kreditų mąsto ir apimties kitime;
4. nustatyti individo lyties įtaką prisiimamų vartojimo kreditų atžvilgiu;
5. remiantis realiu gyventojų populiacijos pasiskirstymu pagal amžiaus grupes įvertinti individo amžiaus grupės sąsajas su vartojimo kreditų paklausa gyvenimo ciklo hipotezės požiūriu.

Tyrimo metodika. Mokslinės literatūros, straipsnių, statistinių duomenų lyginamoji analizė; grafinių duomenų interpretavimas; kokybinio tyrimo metodas – ekspertinis vertinimas: anketos patikimumo, ekspertų nuomonių suderinamumo bei ekspertų kvalifikacijos koeficientai; statistinių duomenų koreliacinė, regresinė analizės, neparametrinis Stjudento t-test kriterijus hipotezei apie nepriklausomų imčių vidurkių lygybę tikrinti.

Darbo struktūra. Darbas susideda iš trijų skyrių. Pirmame skyriuje „Vartojimo kreditų vaidmuo asmeninių finansų valdyme“ išnagrinėjamos vartojimo kreditų rūšys, atliekama palyginamoji analizė. Apžvelgiami asmeninių finansų valdymo ypatumai, aptariama finansinės atsakomybės sampratos, biudžeto planavimo problematika. Identifikuojamos naudojimosi vartojimo kreditais priežastys, tikslai ir galimos grėsmės. Nustatoma vartojimo kreditų įtaka asmeniniams bankrotams bei kitos asmeninių bankrotų priežastys ir pasekmės. Taip pat nagrinėjamas asmenų vartojimo lygis gyvenimo ciklo hipotezės aspektu, pateikiami mokslininkų atliktų vartojimo kreditų įtakos asmeninių finansų valdymui tyrimai.

Antrame skyriuje „Naudojimosi vartojimo kreditais vertinimo metodologija“ išnagrinėtos mokslinės literatūros pagrindu nustatomos galimos vartojimo kreditų paskirtys, kurias pagal svarbą vertina ekspertų grupė, nurodoma ekspertinio vertinimo metodologija. Aprašoma koreliacinė ir regresinė analizės, kurių dėka empiriškai vertinami sąryšiai tarp kintamųjų, apibrėžiančių vartojimo kreditą. Socialinių demografinių rodiklių įtakai vertinti parinktas Stjudento t-test kriterijus hipotezei apie imčių vidurkių lygybę tikrinti. Aprašytas galimas grafinis duomenų pavaizdavimas ir interpretavimas norint įvertinti besiskolinančiųjų amžiaus įtaką vartojimo kreditams gyvenimo ciklo hipotezės aspektu.

Trečiame skyriuje „Vartojimo kreditų paklausos ypatumai“ rankiniu būdu / pasitelkus statistinį paketą SPSS apskaičiuojami tyrimo metodologijoje aprašyti koeficientai. Ekspertų vertinimo pagalba nustatomi pagrindiniai vartojimo kreditų panaudojimo tikslai, identifikuojama, kai palūkanų norma veikia vartojimo kreditų paklausos kitimą – jų mąstą Lietuvos lygiu ir individualias apimtis. Nustatyta individo lyties įtaka prisiimamiems vartojimo kreditams bei patvirtinama gyvenimo ciklo hipotezė vartojimo kreditų atveju.

1. VARTOJIMO KREDITŲ VAIDMUO ASMENINIŲ FINANSŲ VALDYME

1.1. Asmeninių finansų planavimas ir valdymas

Asmeniniai finansai – tai namų ūkių pajamos ir išlaidos. Jas būtina valdyti, sekti ir planuoti. Pagal Jurevičienę ir Klimavičienę (2008) asmeninis finansinis planavimas gali būti skirstomas į kelias sritis:

- vartojimo ir taupymo planavimą;
- draudimo planavimą;
- investicijų planavimą;
- pensijos planavimą;
- nekilnojamojo turto planavimą;
- pajamų mokesčio planavimą;
- karjeros planavimą;
- skolų planavimą.

Asmeninių finansų planavimas – tai toks metodas, kuomet tinkamai pasiruošiama namų ūkių ateities poreikiams (Altfest, 2004, p. 48). Pagal gyvenimo ciklo teoriją, žmogaus pajamos kinta per visą jo gyvenimą. Darbo veiklos pradžioje jos paprastai būna mažesnės, nes dar tik pradeda kopti karjeros laiptais, kelti kvalifikaciją, o vėliau jos padidėja. Tačiau ši hipotezė reprezentuoja parabolės tipo tendenciją, kadangi senyvo amžiaus žmonių pajamos ima vėl mažėti, dėl sumažėjusių galimybių dirbti. Skolintis lėšas rekomenduojama gyvenimo ciklo pradžioje, kuomet išlaidos būna didesnės negu pajamos (dažniausiai dėl priimto svarbiausio gyvenimo finansinio įsipareigojimo – būsto paskolos), o išaugus individo pajamoms, turėtų ateiti skolų grąžinimo periodas. Tačiau dėl įvairių ekonominių, psichologinių ar socialinių priežasčių, žmonės dažnai elgiasi neapgalvotai, nepaiso šių taisyklių priimdami kasdienes sprendimus, kurie vėliau neatneša ekonominės naudos. Anot SEB Vilniaus banko šeimos finansų ekspertės Varanauskienės, pagrindiniai finansų valdymo principai yra šie:

- išlaidos neturi viršyti pajamų (esamų ir būsimų);
- dalį pajamų derėtų investuoti ilgam;
- apsidrausti galimų finansinių problemų atveju;
- neįklimpti į skolas.

Norint tinkamai planuoti ir valdyti asmeninius finansus, reikia turėti žinių. Žmonių finansinių reikalų žinias, gebėjimą tvarkyti savo pinigus ir asmeninių finansų kontroliavimą atspindi individo finansinis pajėgumas. Tačiau žemas finansinis pajėgumas konceptualiai skiriasi nuo termino „mažos pajamos“. Finansiškai pajėgūs asmenys gali turėti mažas pajamas, o dideles pajamas gaunantys

individai gali būti priskirtini žemo finansinio pajėgumo žmonių grupei, nes visas lėšas skiria aukšties gyvenimo standartams išlaikyti. Finansinis pajėgumas susijęs su tinkamų finansinių sprendimų priėmimu bei supratimu kaip valdyti kreditus ir skolas, identifikuojant, kurie daiktai ir paslaugos yra tam tinkami (Taylor, 2011, p. 298).

Šiandienos vartotojai, norėdami sėkmingai valdyti savo finansus, turi sugebėti laviruoti tarp plataus spektro daiktų, paslaugų bei finansinių produktų pasirinkimo. Ypatingai jauni žmonės, kurie skirtingai nei kad jų tėvų laikais, turi plačias galimybes gauti paskolas. Todėl jie privalo turėti visapusišką supratimą, skirtingai nei ankstesnioji karta. Būtina suprasti balanso skolos likučių palūkanų įtaką bei įvertinti netinkamo naudojimosi kreditinėmis kortelėmis pasekmes. Pastebėtina, jog prie ženklių finansinių paslaugų rinkos pokyčių prisidėjo ir technologinių priemonių pažanga. Vartotojams privalu susipažinti ir pripažinti, jog kompiuterinėmis technologijomis šiais laikais galima pakeisti vis daugiau kasdienių savo darbų – nuo finansinių sandorių iki kredito suteikimo internetu.

Pagal Bodie'ą (2003) modernaus finansų mokslo esmė – asmens finansų valdymas viso jo gyvenimo laikotarpiu, kontroliuojant prekių ir paslaugų vartojimą bei formuojant investavimo įpročius. Asmens darbo užmokesčio vertė, rizikingumas ir lankstumas laikomi svarbiausiais veiksniais, pasirenkant optimalią investavimo strategiją visais gyvenimo ciklais. Investavimas, arba taupymas, yra būtinas, norint užsitikrinti pensinio amžiaus gerovę bei sukurti finansinį saugumą. Apskirtai asmeninių finansų planavimas leidžia maksimizuoti pajamas ir turtą, užtikrinti efektyvų vartojimą bei pasiekti pasitenkinimą gyvenimu (Brain, 1997, p.110).

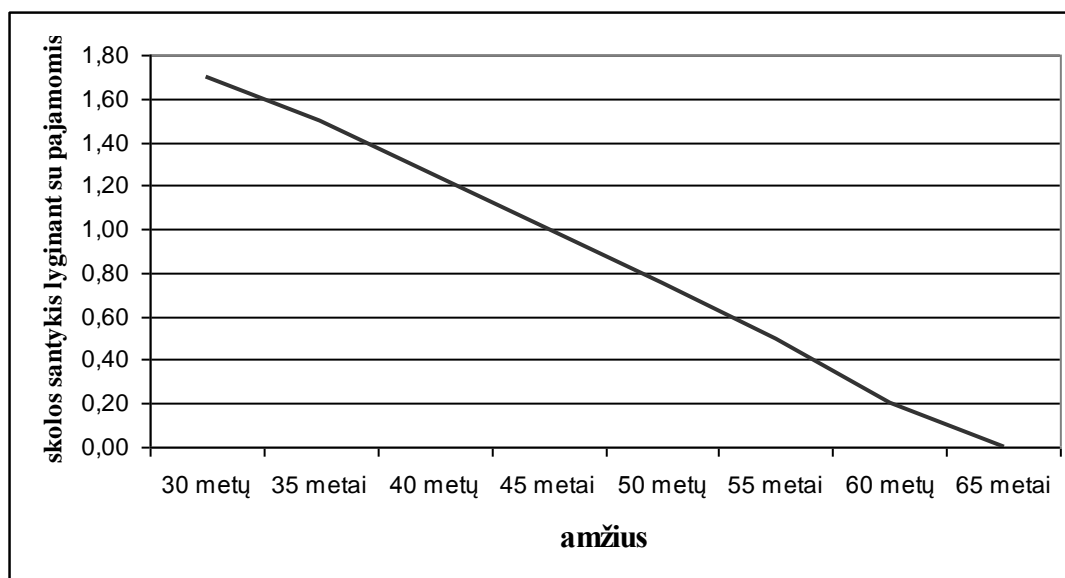
Anot Wagonerio (2012), norint planuoti savo išlaidas, derėtų sudarinėti asmeninės sąskaitos balansą. Rekomenduojama pradėti ne nuo išlaidų planavimo, bet nuo jų registravimo už tam tikrą laikotarpį. Dažnai žmonės gali nustebti, kiek daug jie išleidžia, atrodytų, nereikšmingoms kasdienėms smulkmenoms per pakankamai trumpą laiko tarpą. Tai jokių būdu nereiškia, jog privaloma atsisakyti visų nebūtinų išlaidų, jei jos vartotojui iš tiesų suteikia malonumą. Tačiau jei kažkokių daiktų vartojimas yra rutininis procesas, tuomet kaičiant įpročius surandama niša sutaupyti galimai nemažą pinigų sumą. Svarbiausia, jog individas netraktuotų biudžeto sudarymo kaip kažkokių limitų nustatymo jam džiaugsmo teikiančių daiktų vartojimui, bet kaip patikimą būdą nei džiaugsmo, nei naudos neteikiančioms kasdienėms išlaidoms atpažinti ir eliminuoti (Wagoner, 2012, p. 11).

AB „Swedbank“ vyriausiojo ekonomisto N. Mačiulio pranešime nurodyta, jog iki 2009 metų Lietuvos gyventojai santaupoms vidutiniškai skirdavo 2,4 proc. savo pajamų – maždaug penkis kartus mažiau nei vidutinis europietis. Ši situacija labai pasikeitė 2009 ir 2010 metais, kai nerimaudami dėl savo šeimos finansinės padėties, gyventojai santaupoms pradėjo skirti 7-8 proc. savo pajamų. Pastaruoju metu taupymo norma vėl sumažėjo – didesnė pajamų dalis buvo nukreipiama į vartojimą, todėl net negaudami daugiau pajamų, kai kurie gyventojai galėjo įsigyti daugiau prekių.

Kad taupymas būtų efektyvus, reikia nusistatyti ir laikytis sudaryto plano. Asmeninių finansų valdymo esmė – išlaidos neturi viršyti pajamų. Todėl, norint kad santaupos didėtų, reikia griežtai laikytis nusistatyto asmeninio biudžeto. Chaotiškas taupymas gali neduoti norimo rezultato, nes vieną mėnesį gali pavykti sutaupyti labai daug, tačiau kitą mėnesį – tekti skolintis. Taip pat labai svarbu nepersistengti – jei bus nustatyta labai aukšta taupymo norma, net ir sutaupytos didelės sumos gali nebeteikti džiaugsmo, nes bus gyvenama vien tik taupymu, prarandant galimybę džiaugtis smulkiomis, maloniomis išlaidomis.

Tik nedidelė dalis žmonių per savo gyvenimą sugeba išvengti skolų. Tačiau jei skolos valdomos atsakingai, apsieinama be atsitiktinių skolų, tuomet jų vengimas nėra būtinas. Netgi atvirkščiai – skolos ne tik gali padėti apsisaugoti nuo infliacijos poveikio, bet ir sulygtinti vartojimo lygį per visą gyvenimo ciklą (Jurevičienė, Klimavičienė, 2008, p. 24).

Pastebėtina, kad skolos santykis lyginant su individo pajamomis, laikui bėgant yra linkęs mažėti (žr. 1 pav.).

Šaltinis: sudaryta pagal Jurevičienę, Klimavičienę, 2008, p. 28. (žr. 1 priedą)

1 pav. Skolos santykio lyginant su pajamomis trendas

Skolų dydis laikui bėgant mažėja todėl, kad artėjama prie jų išsimokėjimo termino. Be to, paprastai stengiamasi neprisiimti finansinių įsipareigojimų priešpensijinio ar pensijinio amžiaus laikotarpiu, kadangi tuo metu tikimasi arba jau yra įvykęs individo gaunamų pajamų sumažėjimas. Šiuo gyvenimo etapu naudojamos pajamos iš santaupų, bet ne paskolų. Gyvenimo ciklo hipotezė teigia, jog pingsiniam laikotarpiui asmuo kaupia atsargines lėšas didžiąją dalį savo gyvenimo, taip užtikrinamas išlygintas vartojimas per visą individo gyvenimo ciklą.

Paskolos yra skirstomos į geras ir blogas. Geros paskolos iš esmės yra tos, kurios paskolą pasiūmusiam asmeniui ateityje teiks ekonominę naudą, pavyzdžiui, suteiks galimybę gauti aukštesnį

išsilavinimą, kas, tikėtina, padės kilti karjeros laiptais, o tai savo ruožtu padidins gaunamas pajamas. Panašiu principu veikia ir paskolos verslui įsigyti mechanizmas. Prie naudingų paskolų būtų priskiriama ir paskola būstui įsigyti, nes, baigus ją mokėti, įgyjama teisė į ilgalaikį nekilnojamąjį turtą, kurio vertė, laikui bėgant, turi tendenciją augti. Gerosios paskolos taip pat skirtos ilgalaikio vartojimo daiktams įsigyti. Blogos paskolos atvirkščiai – skirtos ekonominės naudos ateityje nesukursiantiems, dažniausiai trumpalaikio vartojimo daiktams įsigyti.

Iš tokių teiginių išplaukia bankų teikiamų paskolų klasifikavimas:

- paskolos gyvenamajam būstui įsigyti;
- paskolos verslui;
- vartojimo paskolos.

Paskola – tai vienas iš būdų, naudotis įsigytu daiktu ar paslauga šią akimirką, o pinigus už ją sumokėti vėliau (dalimis arba iš karto). Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai jog, skolinami pinigai turi savo vertę, įvardintą konkrečia kaina – sumokamomis palūkanomis. Priklausomai nuo kredito tipo, mokamos skirtingo dydžio palūkanos. Palūkanų normą taip pat įtakoja besiskolinančiojo socialiniai-demografiniai rodikliai.

1.2. Vartojimo kreditų rūšys

Vartojimo kreditai arba paskolos gali būti kelių tipų. Jų skirstymas gali kiek skirtis tarpbankiniu ar tarptautiniu lygiu, tačiau pats sąvokos apibrėžimas kalba pats už save. Vartojimo kreditas – tai toks paskolos tipas, kuomet pinigai už tam tikrą palūkanų normą yra pasiskolinami vartojimui, t. y. kokiam nors daiktui ar paslaugai įsigyti. Tai nėra specializuota būsto ar verslo paskola. Daiktai ar paslaugos dažniausiai suvartojamos per trumpą laiko tarpą.

Vartojimo kreditai suteikia patogumo laisvę, nes trokštami, dažniausiai brangesni, pirkiniai įsyjami iš karto, o pinigai mokami vėliau. Svarbiausia vartojimo kreditų savybė yra ta, jog jiems garantuoti nėra reikalaujamas užstatas ar kito žmogaus laidavimas. Paprastai jei skolinamasi suma neviršija dešimties tūkstančių litų (Lietuvoje), kreditorius net nereikalauja specialių banko išrašų apie gaunamas pajamas.

Sparčiai besivystant naujausioms technologijoms, kreditavimas tapo labai lankstus vartotojų atžvilgiu. Paskolos be užstato šiandien yra pasiekiamos ne tik bankų ar tam tikrų įmonių filialuose, tačiau ir namuose. Tinkamą vartojimo kredito tipą reikėtų pasirinkti apžvelgus rinką ir įvertinus dabartinę situaciją, pinigų gražinimo tikimybę. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, jog imant niekuo negarantuojamas paskolas, natūralu, jog yra mokamos didesnės palūkanos, nei tikslinių paskolų atveju. Taip bankas padengia savo riziką. Prisiimant finansinius įsipareigojimus reikia atsakingai apsvarstyti visus galimus variantus bei įvertinti ar imamas kreditas yra būtinas.

Išskirtinos šios vartojimo kreditų rūšys (žr. 1 lentelė):

Vartojimo kredito tipas	Trumpas aprašymas
Vartojimo paskola	Dažniausia tokios paskolos būna tikslinės, tai yra skirtos kokiam nors planuojamam brangesniam daiktui įsigyti. Iš banko pasiskolinama tam tikra pinigų suma, kurią privaloma grąžinti per tam tikrą terminą, mokant mėnesines įmokas, kurias sudaro grąžinama pasiskolinta pinigų dalis bei priskaičiuotos palūkanos. Galima rinktis fiksuotą arba kintamą palūkanų normą.
Greitieji vartojimo kreditai ir DNB banko greitieji vartojimo kreditai	Tokių kreditų grąžinimo terminas yra labai trumpas, o taip pat skolinamos mažesnės sumos, nei vartojimo paskolų atveju. Pagrindinė greitųjų vartojimo kreditų ypatybė ta, jog jie išduodami pateikus užklausą internetu, telefonu ar trumpąja žinute. Dėl didelės tokių kreditų grąžinimo rizikos, jiems taikomos aukštos palūkanų normos
Kredito limitas	Kredito limitas yra suteikiamas kreditinių kortelių turėtojams. Galima nuolat skolintis ir grąžinti sumas suteikto kredito limito ribose. Neapmokėtam balansui paprastai taikomos labai didelės metinės palūkanų normos.
Lizingas	Tai sutartis, pagal kurią lizingo davėjas įsigyja nuosavybės teise lizingo gavėjo nurodytą daiktą ir perduoti jį lizingo gavėjui valdyti ir naudoti už užmokestį su sąlyga, kad sumokėjus visą lizingo sutartyje numatytą kainą daiktas pereis lizingo gavėjui nuosavybės teise

Šaltinis: Sudaryta autoriaus, remiantis bankų teikiamų paslaugų aprašymais.

1 lentelė. Vartojimo kreditų tipai

2010 metų gruodžio 23 dieną buvo priimtas vartojimo kredito įstatymas Nr. XI-1253. Jo paskirtis – nustatyti vartojimo kreditų teikimo sąlygas ir informavimo apie šias sąlygas reikalavimus, vartojimo kredito davėjų ir vartojimo kredito tarpininkų pareigas bei atsakomybę teikiant vartojimo kreditus ir tikrinant vartojimo kredito gavėjų mokumą, vartojimo kredito gavėjų teisę grąžinti vartojimo kreditą anksčiau nustatyto termino ir vartojimo kredito davėjų teisę į kompensaciją išankstinio vartojimo kredito grąžinimo atvejais.

Šis įstatymas netaikomas (Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas, 2010):

- 1) kredito sutartims, užtikrintoms nekilnojamojo turto įkeitimu (hipoteka);
- 2) kredito sutartims, kurių paskirtis – įgyti arba išlaikyti nuosavybės teises į žemę arba į esamą ar projektuojamą statinį, išskyrus atvejus, kai vartojimo kredito sutarties sudarymo paskirtis yra esamo pastato renovacija ar jo vertės padidinimas;

3) kredito sutartims, kai bendra suteikiamo kredito suma yra didesnė negu 75 000 eurų atitinkanti suma litais;

4) nuomos ar išperkamosios nuomos sutartims, kai šiose sutartyse ar atskiroje sutartyje nenustatyta pareiga įsigyti sutarties objekto;

5) kredito sutartims, pagal kurias darbdavys, kai kreditavimas yra jo antrinė veikla, suteikia darbuotojams kreditą be palūkanų arba už mažesnę negu rinkoje vyraujanti bendros vartojimo kredito kainos metinę normą ir kurios paprastai nėra siūlomos visuomenei;

6) kredito sutartims, kurios sudaromos su finansų maklerio įmonėmis arba kredito įstaigomis siekiant leisti investuotojui įvykdyti sandorį, susijusį su viena ar daugiau Lietuvos Respublikos finansinių priemonių rinkų įstatyme nurodytų finansinių priemonių, jei kreditą suteikianti finansų maklerio įmonė arba kredito įstaiga dalyvauja tokia sandoryje;

7) kredito sutartims, kurios yra sudarytos pagal susitarimą, pasiektą teisme arba viešojo administravimo institucijoje;

8) kredito sutartims, kurios yra susijusios su nemokamai atidėtu esamos skolos mokėjimu;

9) kredito sutartims, pagal kurias reikalaujama, kad kredito gavėjas savo skolinių įsipareigojimų vykdymą užtikrintų daikto įkeitimu, perduodant jį kredito davėjui, ir kredito gavėjo atsakomybė būtų ribojama tik įkeistu daiktu;

10) kredito sutartims, pagal kurias teisės aktų nustatytais atvejais, kai siekiama bendro intereso, tam tikrai ribotai visuomenės daliai suteikiamas kreditas taikant mažesnę negu rinkoje vyraujanti palūkanų normą arba visai nemokant palūkanų, arba kitomis sąlygomis, kurios būtų palankesnės kredito gavėjui negu rinkoje vyraujančios sąlygos, ir taikant ne didesnę negu rinkoje vyraujanti palūkanų normą;

11) sąskaitos kreditavimo sutartims, kai kreditas turi būti grąžinamas per vieną mėnesį.

Vartojimo kreditų Lietuvoje tipų ypatybės, paklausa bei rinkos tendencijos aptariamose tolesniuose skyreliuose.

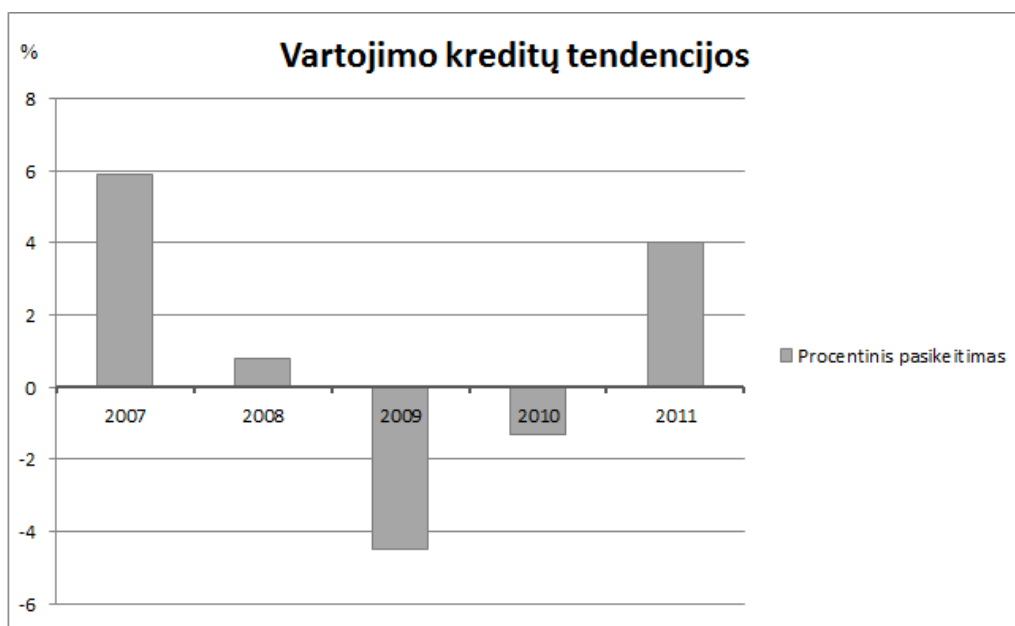
1.2.1. Vartojimo paskola

Vartojamoji paskola arba kreditas – tai pinigai, kuriuos skirtingomis palūkanomis teikia bankai dažniausiai asmeninėms, šeimos ar namų ūkio reikmėms. Vartojamasis kreditas gali būti naudojamas būsto remontui, baldams, automobilio pirkimui, gydymosi ir kitiems smulkiems poreikiams tenkinti. Vartojimo kreditas gali būti suteikiamas už jį laiduojant kitam asmeniui arba įkeičiant turtą. Lietuvoje bankų teikiami vartojimo kreditai svyruoja nuo 1 000 iki 90 000 litų.

Jungtinėse Amerikos Valstijose vartojamieji kreditai skirstomi į dvi stambias rūšis: kartojamuosius ir nekartojamuosius kreditus. Kartojamieji kreditai – tai kreditai, kurie gaunami

pasinaudojus kreditine kortele, o nekartojamieji – tai įvairios užtikrinto ir neužtikrinto paskolos automobiliams, ilgalaikio naudojimo prekėms, atostogoms ir kitiems tikslams.

Pagal Federalinę rezervų sistemą (JAV centrinis bankas), vartojimo kredito metinis rodiklis Jungtinėse Amerikos Valstijose 2012 metų balandžio mėnesį padidėjo 3 procentais. Kartojamųjų kreditų metinis rodiklis sumažėjo $4\frac{3}{4}$ procento, o nekartojamųjų kreditų metinis rodiklis išaugo 7 procentais (Federalinė rezervų sistema, 2012). Bendros vartojimo kreditų tendencijos pavaizduotos 2 paveiksle.

Šaltinis: Federalinė rezervų sistema, 2012

2 pav. Vartojimo kreditų tendencijos

Remiantis 2 paveikslu galima daryti išvadą, jog vartojimo kreditų rinka (JAV) priklauso nuo šalies ekonominės situacijos. 2008 metais, pradėjus blogėti ekonominei šalies situacijai, pastebimas labai minimalus išduodamų vartojimo kreditų augimas, o 2009 metais, krizės laikotarpiu – netgi neigiamas pokytis. Sekančiais metais, šalies finansinei būklei po truputį atsistatant, gyventojai dar nedrąsiai naudojami vartojamojo kredito paslaugomis, tačiau 2011 metais, ekonominei situacijai gerėjant, vėl išaugo vartojamųjų kreditų paklausa. Beje 2012 metais augimo tendencija taip pat išlieka didėjanti.

Klientui laiku negrąžinus kredito, vartojimo kredito davėjai taiko skirtingą praktiką: vienos įmonės toliau skaičiuoja palūkanas, kitos – delspinigius ar nuostolius (negautas pajamas). Kiekvienas kreditas privalo būti grąžintas be išimčių. Nors imant vartojimo paskolą neužstatomas joks turtas, tačiau neatidavus skolos bankas vis tiek stengsis atgauti savo pinigus. Visi asmenys, kurie piktybiškai negrąžina įsiskolinimų yra įtraukiami į skolininkų sąrašus ir perduodami antstolių bendrovėms. Skolos

negražinimas gali privesti prie visiško turto ar banko sąskaitos arešto. Anot Lietuvos banko, sutarčių, pagal kurias buvo pradestas mokėjimas, skaičius 2011 m. pabaigoje viršijo 41,12 tūkst. Net 39 proc. Visų pradestų mokėjimų sutarčių yra pradėję asmenys, jaunesni nei 25 m., 29 proc. – asmenys nuo 25 iki 35 m.

1.2.2. Greitieji vartojimo kreditai

Greitųjų vartojimo kreditų paskirtis — spręsti trumpalaikes, netikėtas problemas. Skolinamos sumos svyruoja nuo 100 iki 10 000 Lt, be to joms užtikrinti nereikalingas joks užstatas. Greitąjį vartojimo kreditą paėmęs asmuo neįsipareigoja kas mėnesį mokėti tam tikros palūkanų ir paskolos sumos – už suteiktą kreditą atsiskaitoma sutartyje numatytu laiku pervedant pinigus į bendrovės sąskaitą arba atsiskaitant grynais pinigais sutartyje nurodytuose punktuose. Gauti greitąjį vartojimo kreditą galima ne tik greitai, bet ir paprastai. Spaudoje, televizijoje, internete pilna reklamų, siūlančių vos keliais pelės ar telefono klavišų paspaudimais gauti greitąjį vartojimo kreditą.

Be greitųjų vartojimo kreditų bendrovių tokią paslaugą Lietuvoje teikia ir AB „DNB“ bankas. Tačiau DNB greitieji vartojimo kreditai šiek tiek skiriasi nuo greituosius vartojimo kreditus, internetu, telefonu ar trumposiomis žinutėmis teikiančių įmonių:

- greitąjį vartojimo kreditą galima gauti internetu, tačiau reikalinga pateikti informacija apie kliento pajamas, įrodančias jo mokumą;
- suteikiamos didesnės kredito sumos, kurios svyruoja nuo 1 000 iki 40 000 Lt;
- ilgesni greitųjų vartojimo kreditų terminai – nuo 3 mėn. iki 5 metų;
- pasirinktinai kredito mokėjimo būdas – linijinis arba anuitetinis, o ne vienkartinis paskolos ir palūkanų apmokėjimas sutartyje numatytu laiku.

Nors ir DNB teikiami vartojimo kreditai savo sumomis prilygsta vartojimo paskolai, jiems gauti nereikalaujamas nekilnojamojo turto įkeitimas. Tačiau bankas rekomenduoja imti greituosius vartojimo kreditus su draudimu, kuris leidžia pasiskolinus jaustis saugiau – darbingumo netekimo atveju draudimo bendrovės dengiama kredito dalis yra proporcinga prarastam darbingumui, o likus mažesniai nei 25 proc. darbingumui ar mirties atveju, padengiamas visas kredito likutis.

Lietuvos smulkiųjų vartojimo kreditų asociacija (LSVKA) vienija trumpalaikes paskolas, arba dar kitaip – greituosius vartojimo kreditus, internetu, telefonu ar trumposiomis žinutėmis teikiančias įmones. Asociacijos nariai: UAB "ARN group", UAB "Credit day", UAB "CREDIT SERVICE", UAB "Icredit.lt", UAB „Ferratum“, UAB „Finverta“, UAB „HST komunikacijos“, UAB „Katalogas“, UAB "LSV Intergroup", UAB „NWO Invest“, UAB "Sigirė", UAB "S. IMPERIJA Creditor.lt", UAB „4finance“. Šios asociacijos teikiamais duomenimis, nuo 2009 metų I ketvirčio iki 2010 metų III ketvirčio naujai išduodamų kreditų skaičius bei suma litais nuosekliai augo (žr. 2 lentelę).

Periodas	Įmonių skaičius	Naujai išduotų kreditų suma (Lt)	Naujai išduotų kreditų skaičius
2009 I ketv.	12	9 570 852	19 585
2009 II ketv.	14	8 633 325	18 178
2009 III ketv.	14	8 296 441	18 050
2009 IV ketv.	15	10 589 236	21 889
2010 I ketv.	17	13 849 687	28 404
2010 II ketv.	17	16 016 529	33 532
2010 III ketv.	17	16 952 660	36 028

Šaltinis: LSVKA statistika, 2010

2 lentelė. LSVKA statistika

Tai, jog rezultatai Lietuvos smulkiųjų vartojimo kreditų asociacijos buvo teiktini tik iki 2010 metų III ketvirčio, gali byloti apie 2010 metų gale priimto pirmojo vartojimo kreditų įstatymo, kuriuo smulkiuosius vartojimo kreditus teikiančioms įmonėms buvo numatyta nemažai apribojimų bei sąlygų dėl vartojimo kreditų teikimo, stiprų poveikį įmonių veiklos rezultatus. Smulkiuosius vartojimo kreditus teikiančioms įmonėms įstatymu nustatytos 250 metinių palūkanų normos „lubos“, be to sugriežtintos paskolų išdavimo sąlygos – vartotojų teisių apsaugos tarnyba įpareigota tikrinti registruotų bendrovių taikomus kriterijus vertinant klientų mokumą. Dėl šių suvaržymų greitųjų vartojimo kreditų rinka galimai tapo ne tokia aktyvi. Tačiau Lietuvos bankui atlikus rinkos apžvalgos tyrimą, nustatyta, jog per 2011 m. devynis mėnesius smulkiųjų vartojimo kreditų (iki 1000 litų) portfelis išaugo 1,8 karto. Smulkiojo vartojimo kredito rinka pasižymėjo ne tik sparčiu augimu, bet ir didele koncentracija – 3 vartojimo kredito davėjai 2011 m. gruodžio 31 d. buvo suteikę 65,65 mln. litų vertės vartojimo kreditų, o tai sudaro 79 proc. viso paskolų portfelio. Didžiausios smulkiojo vartojimo kredito davėjos pagal suteiktus smulkiuosius kreditus 2011 m. gruodžio 31 d. buvo UAB „4finance“ (32,74 mln. Lt), UAB „MCB Finance“ (22,77 mln. Lt) ir UAB „Moment Credit“ (10,14 mln. Lt). Vidutinė metinė greitųjų kreditų palūkanų norma 2011 metais buvo 110%, vidutinis kredito terminas – 2,2 mėn., o vidutinė suma – 653 Lt. Be to, 95% visų pasirašomų naujų sutarčių sudaroma ryšio priemonėmis (paraiškos teikiamos telefonu arba internetu).

Išanalizavus smulkiojo vartojimo kredito davėjų Lietuvos bankui pateiktą papildomą informaciją, nustatyta, kad smulkiuosius vartojimo kreditus rinkosi gana įvairaus amžiaus žmonės. Šiek tiek daugiau skolinosi moterys (55 % klientų). Vis dėlto daugiausia smulkiaisiais vartojimo kreditais naudojos ypač jauni asmenys – 36 proc. asmenų, sudariusių smulkiojo vartojimo kredito sutartis, buvo jaunesni nei 25 metų amžiaus, dažnai neturintys pastovaus darbo ir stabilių pajamų, todėl susiduriantys su sunkumais gražinant kreditą.

Greituosius vartojimo kreditus būtų galima prilyginti narkotikams, nes nuo jų žmonėms išsivysto priklausomybė. Paprastai šiuos kreditus ima būtent tas žmonių segmentas, kuris sau to negali leisti, nes šio tipo paskolai yra taikomos labai aukštos palūkanų normos. Dažnai šiuo finansavimo šaltiniu besinaudojantys žmonės būna tarsi skęstantieji besigriebiantys šiaudo. Todėl vartojimo kreditų įstatymas buvo būtinas, norint griežčiau reguliuoti greitųjų kreditų išdavimą, apsaugoti vartotojus nuo bendrovių reklaminių gudrybių, užtikrinti atsakingą skolinimąsi.

1.2.3. Kreditinės kortelės

Kredito kortelių istorija prasidėjo dar 18-ame amžiuje, Europoje. Pirmoji kredito reklama pasirodė 1730-aisiais, kuomet baldų pardavėjas Christopheris Thompsonas pasiūlė savo baldus įsigyti mokant pinigus ne iš karto, bet atitinkamomis sumomis kas savaitę. Tuomet susiformavo naujas požiūris, idėja, jog žmonės, negalėję sau leisti įsigyti prabangių daiktų, nuo šiol gali juos įsigyti mokėdami reguliarias įmokas, kol pilna daikto kaina bus padengta.

Kreditinė kortelė – tai vienas paprasčiausių ir greičiausių paskolos gavimo būdų. Didžiausias kreditinių kortelių plusas yra tame, jog jos naudotojas gali atidėti mokėjimą. Paprastai yra nustatomas laikotarpis, kuomet nuo paskolos paėmimo pradžios dar nėra skaičiuojamos palūkanos. Kreditinė kortelė taip pat yra patogi tuo, jog prie joje padėtų lėšų ar pasinaudoti suteiktu galimu lėšų pasiskolinimo limitu, jos turėtojas gali priėti praktiškai visada ir visur pasaulyje, norėdamas atsiskaityti už prekes ir paslaugas. Tačiau be išvardintų plusų, kreditinės kortelės taip pat turi ir savų minusų. Šis paskolų gavimo būdas yra labai brangus, nes jam taikomos gana didelės palūkanų normos. Taip yra todėl, jog bankai, suteikdami paskolą tokiu būdu, nėra užtikrinti dėl jos grąžinimo, nes ji nėra garantuota jokių užstatu. Kita egzistuojanti kreditinių kortelių rizika yra ta, jog jos praradimo atveju galima patirti didelių nuostolių trečiojo asmens piktavališko įsikišimo atveju. Kreditinės kortelės taip pat turi užslėptą mokesčių, todėl piktnaudžiaujant šiuo finansavimo būdu galima užsikrauti nepakeliamą finansinę našta bei rizikuoti nebesugebėti sumokėtų skolų. Patariama nepiktnaudžiauti kreditinėmis kortelėmis, neprisiimti jų per daug.

Išskirtini du kreditinių kortelių paskirties pagrindiniai atvejai:

- 1) patogumo dėlei;
- 2) išsimokėtinam kreditui.

Mokslininkai Slocumas ir Mathews'as (1970) atliko tyrimą, kurio metu buvo gauti rezultatai, parodantys priklausomybę, tarp kreditinių kortelių naudojimo paskirties ir respondentų socialinės klasės. Socialinė klasė dažnai laikomas netgi svarbesniu rodikliu, veikiančiu pirkėjų elgseną, negu pajamos (Slocum, Mathews, 1970, p. 70). Tyrimo rezultatai pateikti 3 lentelėje.

Socialinė klasė	Kreditinių kortelių naudojimo paskirtis			
	Patogumo dėlei		Išsimokėtiniams kreditams	
	Absoliutus sk.	Procentas	Absoliutus sk.	Procentas
Aukštesnioji klasė	88	44,7	109	55,3
Aukštesnė vidurinioji klasė	157	34,7	296	65,3
Vidurinioji klasė	143	25,2	424	74,8
Žemesnė vidurinioji klasė	124	17,8	527	82,2
Žemesnioji klasė	15	12,9	102	87,1
Iš viso:	527	100	1505	100

Šaltinis: Solum, Mthew, 1970, p. 71

3 lentelė. Priklausomybė tarp socialinės klasės kreditinių kortelių paskirties

Kaip matyti iš atlikto tyrimo rezultatų, aukštesnės klasės žmonės yra labiau linkę kreditines korteles naudoti tiesiog patogumo dėlei, kai tuo tarpu žemesnės klasės asmenims tai atstoja pirkinį įsigijimo išsimokėtinai instrumentą. Tačiau nagrinėjant socialines klases, nereikėtų pamiršti, jog būtent pajamos yra vienas iš svarbiausių kintamųjų, priskiriančių asmenis vienam ar kitam sluoksniui.

Šiuolaikinėje literatūroje dažnai kreditinių kortelių turėtojų elgseną bei naudojimosi kortele praktiką nusako demografiniai ir socialiniai-ekonominiai rodikliai, tokie kaip šeimyninė padėtis, išsilavinimas, išlaikytinių skaičius šeimoje, mėnesinės įmokos, kreditinės kortelės turėjimo „stažas“ bei paskolos „lubos“. Rodiklių taip pat būtų galima laikyti kreditinės kortelės turėtojo amžių, tačiau jis yra vienas pagrindinių veiksnių, apibrėžiančių kortelės turėjimo laikotarpį, todėl kompleksiskumo dėlei laikomas neapsprendžiamuoju (Wasber et al, 1992, p. 19).

Pastebėtina, jog naudojimosi kreditine kortele dažnis tiesiogiai priklauso nuo jos savininko šeimyninės padėties. Vedę asmenys kreditinėmis kortelėmis naudojami daugiausiai, o vieniši asmenys – mažiausiai. Poroje gyvenantys žmonės užima tarpinę vietą tarp šių dviejų grupių (Delener, Katzestein, 1994, p. 20). Aukštesnį išsilavinimą turintys žmonės yra linkę daugiau ir dažniau naudotis kreditinėmis kortelėmis nei mažiau išsilavinę asmenys (Lee, Kwon, 2002, p. 261). Tai būtų galima sieti su tuo, jog aukštesnį išsilavinimą turintieji potencialiai gali turėti geriau apmokamus darbus, kas sąlygoja didesnes pajamas. Šis privalumas leidžia dažniau pasinaudoti kreditu ne tik išsimokėtinam daikto įsigijimui, bet ir paprasčiausio patogumo dėlei. Be to, kaip jau minėta, kreditinės kortelės turi įvairių užslėptų mokesčių, be kurių jos dar ir taiko palyginti dideles palūkanų normas lyginant su kitomis teikiamų paskolų rūšimis. Todėl su tokiais finansiniais apribojimais aukštas pajamas gaunantiems asmenims lengviau susidoroti. Be didelės teigiamos koreliacijos su kreditinių kortelių vartojimo

dažniu, didelės pajamos dar pasižymi tuo, jog jas gaunantys asmenys yra linkę kortelėmis pasinaudoti pirkdami daugiau skirtingų kategorijų daiktus.

1.2.4. Lizingas

Lizingas – tai finansavimo šaltinis, skirtas daiktui įsigyti, kai paskolos užstatas yra pats paskolos objektas, nuosavybės teise pereinantis lizingo gavėjui tik išmokėjus visą sutartyje numatytą sumą. Dėl to lizingas dar kartais vadinamas finansine, išperkamąja nuoma.

20-ais verslo apskaitos standartas „Nuoma, lizingas (finansinė nuoma) ir panauda“ apibrėžia lizingą, kaip nuomos rūšį, kai perduodama didžioji dalis rizikos ir naudos, susijusios su turtine nuosavybe. Nuosavybės teisė į turtą vėliau gali būti perduodama arba neperduodama. Lizingo davėjas – tai asmuo, kuris teisėtai disponuoja turtu arba įsigyja lizingo gavėjo nurodytą turtą ir perduoda jį naudoti lizingo gavėjui – asmeniui, kuris pagal sutartį savo veikloje naudoja turtą, priklausantį lizingo davėjui.

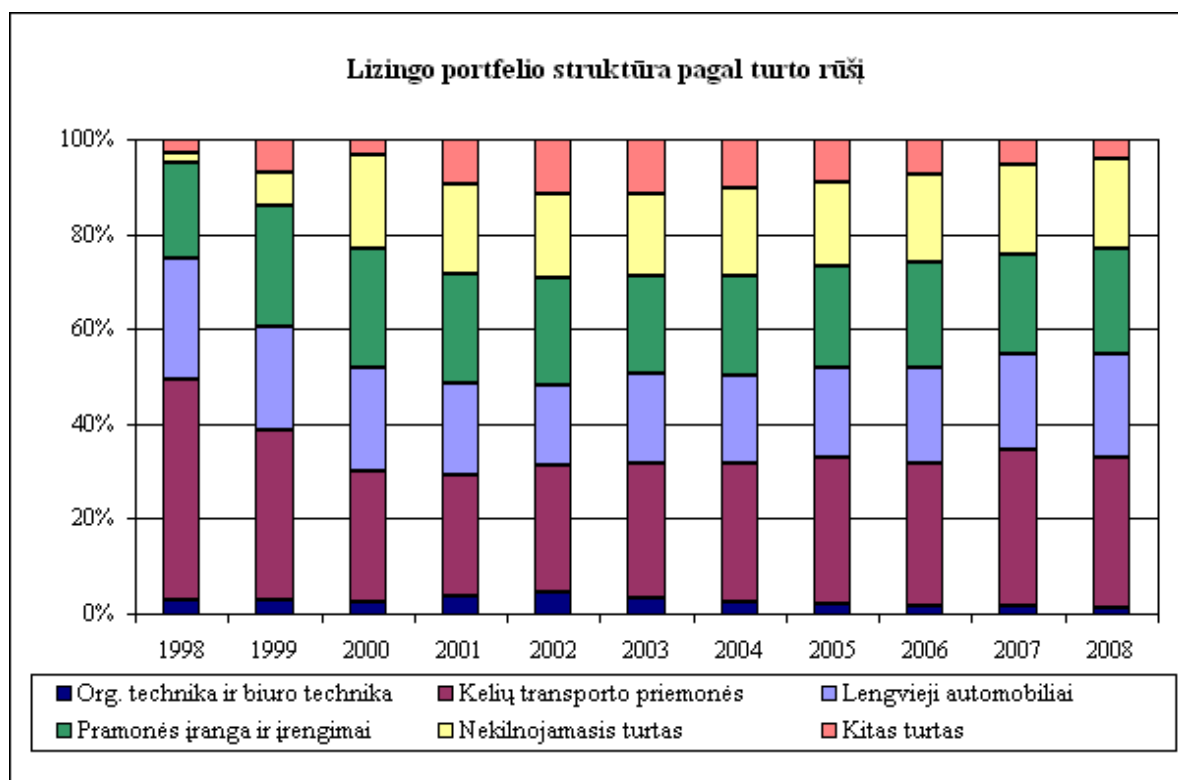
Lizingas labiausiai yra paplitęs JAV, Europos sąjungoje, Japonijoje. Lizingas būna dviejų tipų: finansinis lizingas, kai pasibaigus lizingo sutarčiai, turtas pereina kliento nuosavybėn, ir veiklos lizingas, kai turtu klientas naudojasi tik lizingo sutarties laikotarpiu. Pastaruoju atveju klientui gali būti suteikiama teisė pasibaigus sutarties laikotarpiui nuomojamą turtą nusipirkti.

Renkantis finansinį lizingą su likutine verte, dalis daikto mokėjimo nukeliama į paskutinį mokėjimą, kurio dydis yra nustatomas atsižvelgiant į lizingo terminą, planuojamą naudojimo intensyvumą ir į būsimą rinkos vertę po lizingo laikotarpio. Šis būdas itin tinkamas, jei daiktu, ketinama naudotis neilgai. Taip sumažėja mėnesio įmokų dydis. Pasibaigus lizingo sutarties laikotarpiui, sutartis arba pratęsiamą, arba sumokama lizinguojamo daikto likutinė vertė, arba atsisakoma įgyti nuosavybės teisę į daiktą.

Lietuvoje lizingas yra viena iš naujesnių finansinių priemonių. Čia lizingo paslaugos pradėtos teikti 1993 metais. Šiuo metu dukterines lizingo bendroves turi beveik visi Lietuvoje veikiantys bankai. Didžiąją turto dalį lizingo bendrovių portfeliuose sudaro transporto priemonių ir įrenginių lizingas. Pagrindinės firmos Lietuvoje, teikiančios automobilių ir su jais susijusių sferų verslui specializuotas informacines-konsultacines paslaugas, „AutoTyrimai“ duomenimis, 2012 m. sausį–spalį Lietuvoje iš viso parduoti 11682 nauji lengvieji automobiliai – beveik 89% asmeninių ir 11% komercinių lengvųjų automobilių, t. y. 12% mažiau nei atitinkamu 2011 m. laikotarpiu (13311 vnt.). Nepaisant to, naujų automobilių lizingo rinka nuo metų pradžios vis dar išlaikė 10% augimą ir pasiekė 5501 vnt.

Pagal Lietuvos Respublikos Civilinį kodeksą lizingo sutarties dalyku gali būti bet kokie nesunaudojamieji kilnojamieji ir nekilnojamieji daiktai, išskyrus žemę ir gamtos išteklius. Tačiau kai

kurios lizingo kompanijos lizinguoja ir paslaugas (Lateko lizingas). Lietuvos bankų asociacija iki 2009 metų yra sukaupusi statistiką, kaip per dešimtmetį kito lizingo portfelio struktūra (žr. 3 pav.)

Šaltinis: Lietuvos bankų asociacijos statistika, http://www.lba.lt/go.php/lit/Lizingostatistikaiki_2009_m/1948

3 pav. Lizingo portfelio struktūra pagal turto rūšį

Lengvieji automobiliai ir kelių transporto priemonės sudaro didžiąją dalį vartojimo lizingų portfelio. Nagrinėjant lizingo sutarčių terminus, pasak Lietuvos bankų asociacijos, 2012 metų III ketvirtį populiariausi lizingai buvo iki 3 metų trukmės. Tuo tarpu naujai išduoti lizingai, kurių trukmė viršija 20 metų, sudarė vos 0,07%.

1.3. Naudojimosi vartojimo kreditais priežastys, tikslai ir grėsmės

Asmeninių finansų tikslas – sukurti tokią schemą, kad disponuojant savo pajamomis būtų jaučiamas pasitenkinimas (Kapoor et al., 2010, p 5). Asmeninis ekonominis pasitenkinimas turėtų būti paremtas individualiais ar šeimos ištekliais, o ne galimybe skolintis. Dabartinė ekonominė padėtis, kuomet individai vartoja pagal jų gebėjimą skolintis, nėra tvari. Gerai valdyti savo finansus – reiškia sugebėti gyventi pagal savo išgales.

Vartotojiškoje visuomenėje, tokioje kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, kur asmeninis vartojimas sudaro 70% bendrojo vidaus produkto, sąveika tarp kreditų ir vartojimo užima pagrindinį vaidmenį kalbant vartojimo kreditų klausimais. Jau dešimtmečius ženkliai kylantis vartojimo lygis pamažu pralenkė gyventojų disponuojamas pajamas. 2007 metais Jungtinėse Amerikos Valstijose asmeninių

santaupų lygis pasiekė nulinę ribą. Išleisdami daugiau nei gaudami pajamų, amerikiečiai pradėjo kaupti ekonomistus neraminančias skolas. Palyginimui, jeigu 1980-aisiais skolos sudarė apie 65% disponuojamų pajamų, tai 2008 metais jos pasiekė 138% lygį (McKinsey Global Institute, 2009). Ši padidėjusį vartojimą iššaukė ne išaugusios gyventojų pajamos, bet, greičiausiai, naujai sukurti finansiniai instrumentai, kurie leidžia vartotojams išleisti daugiau trumpuoju laikotarpiu. Nemažą vartotojų paskolų dalį sudaro kreditinėmis kortelėmis įsigyti trumpalaikio vartojimo daiktai. (Yerex, 2011, p. 39).

Lengvai prieinami kreditai skatina individų prastą finansinį planavimą, nes žmonėms suteikiama galimybė vartoti dabar, o išlaidas atidėti ateičiai. Esant galimybei lengvai gauti kreditą, sunku atsispirti įvairiems reklaminiams šūkiams, siūlantiems įvairius patrauklius būdus kaip išleisti pinigus. Todėl norėdami išvengti finansinių išekvojimų ir neigiamų to pasekmių vartotojai turi vykdyti savikontrolę ir riboti savo elgesį (O'Curry, 2003, p. 361).

Vartotojai, turintys stiprius asmeninių finansų valdymo pagrindus, pasinaudoja lengvu kreditu brangesniems daiktams įsigyti tik tuo atveju, jei jų įsigijimas jau yra numatytas jų ateities planuose. Taigi pinigai, kurie buvo numatomi šiam daiktui įsigyti, pasitarnauja kaip paskolos grąžinimo priemonė. Tai leidžia suderinti įsigyto daikto naudą su reikalaujamu paskolos išmokėjimo pinigų srautu. Netikėtoms išlaidoms ar išpardavimų nuolaidomis pasinaudoti taip pat galima skirti tiek, kiek numatoma savo preliminariniame biudžete. Tačiau dažniausiai žmonės neplanuoja savo biudžeto, nenaudoja jo kaip finansinės priemonės pajamoms valdyti.

Dauguma žmonių, kurie nesudarinėja savo biudžeto ir neregistruoja išlaidų paprastai naudojami kitokiais neoficialaus tipo metodais išleidžiamų pinigų srautams valdyti. Vienas pagrindinių naudojamų principų yra atskyrimas rutininių ir nerutininių išlaidų, nagrinėjant jas atskirai. Tad net jeigu asmuo nesudarinėja savo biudžeto, jis turi supratimą, kiek apytikriai kiekvieną mėnesį išleidžiama turimų lėšų rutininėms reikmėms (Wagoner, 2012, p. 12).

Žmonės neturi pakankamų žinių apie šiandieninę kompleksiską finansinę tikrovę. Šiuo metu, labiau nei kada anksčiau, stipriai paplitusi ir tebeauganti literatūros, apibrėžiančios asmeninių finansų valdymo principus bei patariančios, kaip priimti sofistiškus bei efektyvius sprendimus, paklausa. Pavyzdžiui, finansinė atsakomybė ne visiems būdingas ar net suprantamas terminas. O'Curry (2003) atlikta apklausa parodė, jog individai finansinę atsakomybę apibrėžia kaip savalaikį sąskaitų apmokėjimą, nors tai ir sudarytų minimalią dalį jo pajamų. Neturėjimas skolų žmonėms nekelia asociacijų su finansiniu atsakingumu. Tyrimo rezultatai taip pat parodė, jog dauguma respondentų tiki posakiu, jog gyventi reikia šia diena. Todėl paskola jiems tėra tai tik pajamų šaltinis, kuriuo naudojasi dažnai nesusimąstant, kaip skolą reikės grąžinti ateityje (Amadi, 2012, p. 29). Schooley'a ir Worden'a (2010) taip pat sutinka su tuo, jog vartotojų lygmenyje egzistuoja papildomo finansinio ugdymo bei žinių paklausa, kuri pakeistų jų požiūrį į kreditų vartojimą ir sustiprintų finansinę

discipliną. Kuomet namų ūkių požiūris į skolinimąsi taps labiau konservatyvus ir sustiprės taupymo nešamos naudos pozicija, galbūt vartotojai mažiau kreips dėmesį į viliojančius paskolų pasiūlymus ir įsipareigojimų našta bei jų nevykdymo lygis šiek tiek sumažės.

Wonderis (2008) vartotojus skirsto į grupes pagal tam tikras modelių rūšis, priklausomai nuo to, kaip priimami sprendimai dėl paskolos. Jis išskiria tokius pagrindinius pasirinkimo sprendimo modelius:

1. Tradicinis modelis, tikintis maksimizuoti gaunamą naudą;
2. Psichologinio skaičiavimo modelis;
3. Pirmenybės mažoms kainoms modelis;
4. Sprendimų priėmimas pasveriant paskolos požymius;

Tradicionio modelio atveju, kuomet tikimasi maksimizuoti gaunamą naudą, individas renkasi tokias paskolas, kurių periodiniai mokėjimai mažesni. Jei svarstomų paskolų kontraktų palūkanų norma tokia pati, individas turėtų rinktis tą kontraktą, kurio trukmė būtų ilgiausia, nes taip jis mokės mažesnes mėnesines įmokas, o likusius pinigus (tarkime skirtumą tarp trumpesnio laikotarpio sutarties didesnių mėnesinių įmokų ir ilgesnio laikotarpio sutarties mažesnių mėnesinių įmokų) jis galės investuoti.

Psichologinio skaičiavimo modelis apibrėžia žmogaus psichologiją pasirinkimo atveju. Kaip rodo Preleco ir Loewensteino (1998) tyrimas, individai yra labiau linkę mokėti už ateities prekes negu už praeities. Pavyzdžiui žmonės yra linkę susimokėti už atostogas prieš jomis pasinaudodami, negu po kelionės, nors tai ir prieštarauja diskontuotų pinigų srautų teorijai, kuri siūlytų elgtis priešingai. Kadangi pasitenkinimas jaučiamas naudojantis įsigytu daiktu mažėja proporcingai dėl ateityje mokamų įmokų už jį, reikėtų vengti tokių paskolų, kurių terminas yra ilgesnis už įsigyto daikto naudingo tarnavimo laiką. Egzistuoja stiprus ryšys tarp paskolos tikslo ir trukmės. Be to, už kreditą įsigytas daiktas yra siejamas su pačia paskola, tačiau laikui bėgant šis sąryšis silpnėja (Kamleitner, Kirchler, 2006, p. 290). Daiktas tampa kaip savaimė suprantamu dalyku, o paskolos įmokos ir toliau mokamos, tačiau jos imamos traktuoti ne kaip turimo daikto naudojimosi kaina, o kaip prisiimtas finansinis įsipareigojimas, našta.

Pirmenybės mažoms kainoms modelis grindžiamas euristika. Vartotojai, susidurdami su sudėtingais sprendimais dėl pateikiamos informacijos daugiamatiškumo, yra linkę priimti supaprastintus sprendimus. Fokusavimasis ties mažomis mėnesinėmis įmokomis, gali būti kaip pavyzdys. Mėnesinės įmokos gali būti euristinis pavyzdys, nes dauguma vartotojų mąsto mėnesinio biudžeto sudarymo terminais. Be to, Andersonas ir Simesteris (2003) pažymi, jog žmonės labiau linkę rinktis tuos pasiūlymus, kurie yra apvalinami arčiausiai esančio šimto. Kitaip sakant, asmuo bus labiau suinteresuotas pasirinkti pasiūlymą už 395 litus vietoje 400 litų, negu pasiūlymą už 400 litus, vietoje 405 litų.

Sprendimų priėmimo pasveriant paskolos požymius modelis apima tiek finansiškai racionalių, tiek iracionalių žmonių individualius sprendimus dėl paskolos sutarties sudarymo. Šiuos sprendimus įtakoja ne tik palūkanų norma, mokėjimo būdas, sutarties terminas, bet ir asmenų esamo laikotarpio vertinimo, dabartinės turtinės padėties, egzistuojančių skolinimosi ir investavimo galimybių. Neįvertinus tokių faktorių, sunku pasakyti, ar žmogus priima racionalius sprendimus imdamas vartojimo kreditą.

Net jei ir vartojimo kreditą imantis žmogus turi visą reikalingą žinių paketą apie svarstomą paimti paskolą, tai dar nereiškia, jog jis priims teisingą sprendimą ir pasirinks geriausią finansinį įsipareigojimą iš visų galimų, nes egzistuoja daug įvairių šalutinių faktorių, galinčių įtakoti priimamą sprendimą.

Fauverio (1952) atliktas tyrimas parodė, kad kai kurie žmonės perka pasinaudodami kreditu, net jei jie turi nemažai likvidaus turto. Norėdami išlaikyti savo likvidumo lygį, kuris namų ūkiui suteikia saugumo jausmą, žmonės dažnai yra linkę pasinaudoti kreditu, nei sumažinti savo likvidžių lėšų rezervą. Pavyzdžiui, 1951-aisiais maždaug pusė asmenų, pasinaudojusių trumpo termino paskolomis, turėjo jos dydžio ar net didesnę sumą likvidaus turto. Schooley'a ir Worden'a (2010) pastebi, jog tie namų ūkiai, kurie neturi nuoseklaus santaupų plano, yra labiau linkę skolintis, be to, jie prisiima didesnę skolinimosi našta. Silvia's ir Whallas (1988) yra pabrėžę, jog asmuo yra suvaržytas skolinimosi limitais, atsižvelgiant į tai, kokias mėnesines įmokas už vartojimo kreditą jam teks mokėti kiekvieną mėnesį. Jų teigimu nederėtų prisiimti per didelių įsipareigojimų, kurie apribotų žmogaus einamąjį vartojimo poreikį, norint sumokėti įmokas skolai padengti.

Pasinaudoti kreditu individus gali skatinti daug priežasčių. Pagal Roberts'ą ir Jones'ą (2001), viena iš jų įvardijama kaip jėgos ir prestižo rodiklis. Žmonės pinigus naudoja kaip prestižo ir įtakingumo įrankį, norėdami sužavėti aplinkinius. Tokio tipo vartotojai neima kreditų mašinoms, rūbams ar namams įsigyti – jie skirti statusui, dominavimui ir kontrolei išlaikyti. Vaikymasis materialių idealų yra konkurencinio tipo palyginamasis procesas. Norint pasiekti socialinio statuso ar jėgos poziciją, reikia peržengti egzistuojančią visuomeninę normą. Kitiems taip pat bandant signalizuoti savo socialinę jėgą demonstruojant turimus materialius išteklius, reikalaujamo asmeninio turto kartelė nuolatos kyla. Viso to rezultatas – tai nesibaigiantys individų norai su nedideliu teigiamu pasitenkinimo pokyčiu.

Išanalizavus mokslinę literatūrą, išskirtos šios vartojimo kreditų priežastys:

- 1) atsiradę lengvai prieinami finansiniai instrumentai, leidžiantys išleisti daugiau trumpuoju laikotarpiu;
- 2) nepakankamas asmeninio ekonominio pasitenkinimo lygis;
- 3) individo nesugebėjimas gyventi pagal savo išgales.

Galima įvardinti tokius vartojimo kreditų panaudojimo tikslus:

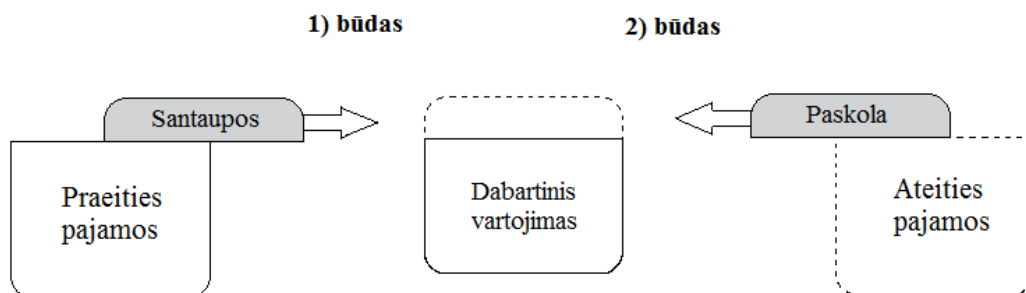
- 1) brangesnių planuotų daiktų įsigijimas;
- 2) saugaus likvidumo lygio palaikymas;
- 3) galimybė vartoti dabar, o išlaidas atidėti ateičiai;
- 4) pasinaudojimas netikėtoms išpardavimų nuolaidomis;
- 5) prestižo ir įtakingumo rodiklis.

Taip pat nustatytos silpnosios asmeninių finansų valdymo grandys, galinčios vartojimo kreditą paversti ne pagalbine finansine priemone, o gyvenimą apsunkinančiu finansiniu įsipareigojimu. Egzistuoja tokios grėsmės:

- 1) nuoseklaus santaupų plano neturėjimas;
- 2) asmeninio biudžeto neplanavimas;
- 3) iškreipta individo finansinės atsakomybės samprata;
- 4) gyvenimas šia diena, negalvojimas apie skolos grąžinimą ateityje;
- 5) silpna finansinė disciplina.

1.3.1. Vartojimo kreditai gyvenimo ciklo hipotezės aspektu

Gyvenimo ciklo hipotezė aiškina, jog vartotojas turi paskirstyti gaunamas pajamas per visą jo gyvavimo laikotarpį, taip maksimizuodamas disponavimo jais naudingumą. Vienas iš būdų tai padaryti – naudotis praeities pajamomis (santaupomis) ateityje, kitas būdas – naudotis ateities lėšomis dabartyje (paskola) (žr. 4 pav.). Vartojimo lygio didinimas pasitelkiant ateities pajamas būdingas jauniems žmonėms, o vartojimo padidėjimas santaupų sąskaita – senyvo amžiaus žmonėms.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

4. pav. Pajamų paskirstymas per gyvavimo laikotarpį

Ir vienu, ir kitu atveju individas turi nuspėti savo ateities pajamas. Pirmuoju atveju reikia žinoti, kokią taupymo normą sau apibrėžti, kad ateityje pakaktų santaupų išlaikyti tam pačiam vartojimo lygiui, arba kad per daug pinigų neatidėti santaupoms ir dabar vartoti ne mažiau, nei ateityje prisidėjus

santaupoms. Antruoju atveju – reikia numanyti, kokios pajamos planuojamos ateityje, nes paskolos padidina dabartinį vartojimą, tačiau, reikia atminti, jog jos sumažina ateities vartojimą. Tad numanomos ateities pajamos turėtų būti didesnės nei dabartinės. Tačiau žmonės neturi galimybės tiksliai nuspėti savo ateities pajamų, todėl jie negali pakankamai patikimai įvertinti optimalaus pajamų paskirstymo laike problemos, kas yra gyvenimo ciklo hipotezės pagrindas (Soman, Cheema, 2002, p. 32).

Ando ir Modiglianio (1963) gyvenimo ciklo hipotezė santaupoms teigia, jog namų ūkių taupymas ir vartojimas atspindi jo gyvenimo ciklo tarpsnį, be to, vartojimą galima apibrėžti kaip laisvųjų pinigų srautų (angl. – free cash flow) ir diskontuotų ateities piniginių srautų (angl. – discounted cash flow) tiesinę funkciją.

Darant prielaidą, jog pajamos augs individo darbingo amžiaus laikotarpiu ir sumažės pensijiniu laikotarpiu, galima teigti, jog namų ūkiai yra linkę skolintis kol dar yra jauni, taupyti vidutinio amžiaus bei leisti santaupas sulaukus pensijos. Tačiau kai kurie veiksniai gali turėti įtakos namų ūkių taupymui ir vartojimui. Pavyzdžiui, namų ūkio „galva“ galimai turi svarbų poveikį namų ūkio turimų visų, bei priklausomai nuo paskolos tipo, įsiskolinimo sumai. Per savo gyvavimo laikotarpį vartotojai paprastai prisiima dviejų pagrindinių tipų įsipareigojimus: ilgo laikotarpio hipotekos paskolas ir trumpo bei vidutinio laikotarpio vartojimo kreditus. Pastarieji yra skirstomi į vartojimo paskolas bei kreditinių kortelių skolas. Skirtingų tipų įsiskolinimai yra siejami su besikeičiančiais namų ūkio poreikiais per visą jų gyvenimo ciklą (Yilmazer, DeVaney, 2005, p.287).

Crooko (2001) atliktas tyrimas parodė, jog namų ūkiai, kurių šeimos galva yra vyresnė nei 55 metai, turi sumažėjusią paskolų paklausą (kalbama tiek apie hipotekos paskolas, tiek apie kreditinių kortelių skolas ar vartojamąsias paskolas). Pastebėtas teigiamas sąryšis tarp skolinimosi paklausos ir dabartinių pajamų bei neigiamas skolinimosi paklausos sąryšis su nenoru rizikuoti. Crookas taip pat parodė, jog namų ūkiai, kurių gyventojams daugiau nei 55 metai, turi mažesnę polinkį būti suvaržytais paskolomis, nors šis teiginys ne toks stiprus mažesnes pajamas gaunančių namų ūkių atžvilgiu. Tai tik patvirtina Livingstono ir Lunto (1992) teiginį, jog tikimybės būti suvaržytam kreditų neįtakojama nei lytis, nei šeimyninė padėtis. Tam įtakos turi tik individo amžius – jaunesni namų ūkiai yra labiau linkę skolintis nei likusieji.

Lawrence (2008) išskiria paskolų vartotojus į 2 grupes: suvaržytus ir nesuvaržytus. Suvaržytiems vartotojams priklauso neseniai šeimas sukūrę, jauni žmonės, kuriems namų ūkio investicijos atneša didelę grąžą. Skolintojai taip pat gauna palyginti mažas pajamas ir neturi santaupų, todėl jiems tenka aukotis, nes norėdami patenkinti einamąjį vartojimą, jie turi už tai brangiai mokėti. Kitaip sakant, skolintojai gyvena ne pagal savo išgales. Taigi vien dėl to, kad šiems namų ūkiams investicijų grąža yra didelė, o kreditų rinka stipriai suvaržyta limitais dėl gaunamų pajamų dydžio, palūkanų normos dydis neturi didelės įtakos tokio tipo besiskolinančiųjų paklausai. Atvirkščia situacija su nesuvaržytais

vartotojais. Vidutinio amžiaus žmonės paprastai gauna didesnes pajamas, turi sukaukę santaupų, todėl jie jautriau reaguoja į kredito palūkanų normos pasikeitimus.

Lopes'os (2008) sukurtas modelis patvirtina, jog žmonės, net ir paraleliai turėdami santaupų, vis tiek naudojami kreditinėmis kortelėmis, nes tai jiems leidžia sulyginti vartojimą, pavyzdžiui, sumažėjus namų ūkio pajamoms. Tai gali būti paaiškinama tuo, jog įvairios skolos yra prisiimamos priklausomai nuo jų požymių, tokių kaip prieinamumas, kaina ar mokėjimo lankstumas (Beak, Hong, 2004, p. 360). Be to, Beakas ir Hongas išskiria keletą prielaidų, dėl ko gyvenimo ciklo modelis neturėtų būti taikomas vertinant kreditų paklausą, nes jis nepilnai atspindi situaciją:

1. visuotinai priimta gyvenimo ciklo hipotezė, apibrėždama vartojimo ir santaupų kitimą, pagrinde remiasi individo amžiumi, kas gali ne visiškai teisingai atspindėti namų ūkių vartojimo poreikį skirtinguose gyvenimo fazėse, nes nėra įvertinamas šeimos biudžetas bei sudėtis;

2. vartotojo galimybė skolintis taip pat griaua gyvenimo ciklo hipotezę, nes kai kurie jauni asmenys, kurie norėtų skolintis ankstyvajame gyvenimo tarpsnyje, norėdami maksimizuoti savo vartojimą, negali pasiekti trokštamo vartojimo lygio dėl apribotų skolinimosi galimybių;

3. individų atsargumas dėl neapibrėžtos ateities gali iškreipti gyvenimo ciklo hipotezės teiginį, jog didžiausi įsipareigojimai yra prisiimami ankstyvajame gyvenimo tarpsnyje.

Taigi, pagal gyvenimo ciklo hipotezę vartojimas prognozuojamas remiantis individo amžiumi su prielaida, jog pajamos augs individo darbingo amžiaus laikotarpiu ir sumažės pensijiniu. Tačiau hipotezėje nėra atsižvelgiama į individo sukurtos šeimos sudėtį bei biudžetą, neįvertintas atsargumo dėl neapibrėžtos ateities ar apribotų skolinimosi galimybių veiksniai, kurie gali mažinti jaunų žmonių vartojimo kreditų paklausą.

1.3.2. Vartojimo kreditų įtaka fizinių asmenų bankrotui

Skolinimasis iš ateities pajamų dabartiniams poreikiams patenkinti neeliminuoja vartojimo poreikio ateityje. Taigi, ateityje prie esamo vartojimo poreikio prisideda dar ir anksčiau pasiskolintoji suma praėjusiems poreikiams patenkinti. Tuomet žmonės bankrutuoja, o bankrutavę turi daryti tai, ką reikėjo daryti nuo pat pradžių – gyventi pagal savo išgales (Amadi, 2012, p. 29).

Bankrutavę žmonės turi susitaikyti su tuo, jog vėliau jiems bus taikoma endogeninė palūkanų norma. Skolinimosi palūkanų norma bus kur kas didesnė nei paprastai taikoma šiai rizikos grupei nepriklausantiems asmenims. Skolinimo palūkanų norma yra tiesiogiai susieta su pageidaujamu paskolos dydžiu, tačiau kreditorius iš to negauna pelno. Tiesiog skolinimosi norma automatiškai didėja augant skolinamai sumai, nes kuo ji didesnė, tuo didesni nuostoliai gresia įsipareigojimų nevykdymo atveju (Kowalewski, 1988, p. 2).

Asmeninių bankroto atvejų dažnis Jungtinėse Amerikos Valstijose labai smarkiai išaugo nuo 1980-ųjų. Pagal federalinę bankrutavimo teisę, apibrėžtą JAV konstitucijoje, bankrutuojantis žmogus turi likviduoti visą neapmokestinamą turtą mainais į neužtikrintų skolų eliminavimą, užpildydamas vadinamąjį 7 skyrių (angl. – Chapter 7). Bankrutuojantis žmogus gali nelikviduoti savo turto, tačiau tokiu atveju jis privalo ir toliau mokėti už turtu negarantuotas paskolas, kurių terminas – iki 5 metų. Toks bankrutavimo paskelbimas įmanomas užpildžius 13 skyrių (angl. – Chapter 13). Abiem atvejais galioja viena nenuginčijama sąlyga – skelbti bankrotą asmuo gali tik kartą gyvenime.

Asmeninių bankrotų augimas aiškinamas įvairiais būdais. Viena iš priežasčių galėtų būti piktnaudžiavimas bankrutavimo teise dėl pernelyg švelnių jos sąlygų. Taip pat augimą gali paaiškinti visuomeniškai sumažėjęs gėdos jausmas dėl bankroto bei sumažėjusios juridinės bylų išlaidos. Kitas svarbus veiksnys – tai padidėjusi kreditų pasiūla rizikingiems klientams. Kreditų rinkos liberalizavimas stipriai paveikė bankrutavimo politiką JAV, kas lėmė asmeninių bankrotų šuolį (Dick, Lehnert, 2010, p. 684). Tuo tarpu Lopes‘a (2008) išskiria šias galimas asmeninių bankrotų išaugimo priežastis:

- makroekonominiai veiksniai, kurie gali turėti įtakos namų ūkių įsiskolinimams ir kreditų kiekiui;
- dabar JAV taikomas bankrutavimo įstatymas, kuris galimai stimuliuoja asmenis bankrotuoti;
- gėdos jausmo sumažėjimas visuomenės atžvilgiu, asmeniui paskelbus bankrotą.

Šios mokslininkės atlikta jautrumo analizė parodė, jog didžiausią įtaką išaugusiam bankrotų skaičiui turi gėdos efektas ir kreditų limitas. Pastebėtina, jog išsilavinimas taip pat turi didžiulę reikšmę – asmenys, turintys mažesnę išsilavinimo lygį, yra labiau linkę skelbti bankrotą, nei labiau išsilavinusieji. Lopes‘os sukurtas modelis generuoja prognozes, kurios patvirtinamos empiriniais faktais, jog aukštas bankrutavimo lygis yra siejamas su nepastoviomis pajamomis, pajamų neapibrėžtumu.

Anot Kowalewski (1988), kliento nemokumas nėra pagrindinė priežastis, dėl ko žmogus pasirašo bankroto aktą. Visada egzistuoja eilė alternatyvų, kai klientas nebegali išsimokėti skolų. Pavyzdžiui, asmuo gali refinansuoti savo paskolą, pasinaudojęs savo ar kito kreditoriaus paslaugomis. Jei nemokumas pasiekė sunkesnę stadiją, skolininkas gali pasinaudoti vartotojų kredito konsultavimo paslaugomis. Daugelis skolintojų bendradarbiauja šiais klausimais, taip stengdamiesi sumažinti su bankrotais susijusius patiriamus nuostolius. Skolininkas taip pat gali kreiptis į darbo užmokesčio apsaugos tarnybas, kurios padeda išvengti teisinių veiksmų ir sudėlioti skolų grąžinimo planą. Beako ir Hongo (2004) teigimu finansų konsultantai turėtų pabrėžti klientams biudžeto svarbą, sukurti tinkamą išlaidų modelį ir, nustatant būsimų išlaidų valdymo tikslus, padėti vartotojams valdyti savo skolų problemas.

White'a (2007) nagrinėjo asmeninio bankroto paskelbimo galimas priežastis. Remdamasi 1996 metų Jungtinių Amerikos Valstijų namų ūkių duomenimis, ji išskyrė, jog tik vos 21% bankrotą paskelbusių asmenų tai padarė dėl darbo netekimo ir tik 16% tai padarė dėl ligos, traumos ar medicininių išlaidų. White'os sukurtas modelis, pasinaudojus duomenų masyvu, neaptiko stipresnio sąryšio tarp asmenų bankroto paskelbimo ir darbo netekties ar patirtų medicininių išlaidų. Kiek stipresnė priklausomybė egzistuoja tarp bankroto paskelbimo ir skyrybų dokumentų pasirašymo, tačiau ir tai negali paaiškinti tokios didelės asmeninių bankrotų augimo tendencijos. White'os teigimu, asmeninių bankrotų atvejų skaičių galėjo įtakoti išaugęs kreditinių kortelių vartojimas ir galbūt hipotekos paskolos.

Thorne'o (2007) atliktos apklausos metu paaiškėjo, jog daugiau nei pusė bankrotą paskelbusių respondentų susidūrė su sunkumais tokiais atvejais:

- ieškodami gyvenamosios vietos;
- keliaudami;
- įsigydami kreditinę kortelę;
- įsidarbindami.

Bankrutavusiems asmenims sunku išsinuomoti gyvenamąjį būstą, nes jų prašymai yra atmetami arba prašoma nemaža suma kaip užstatas nuomininko nemokumo rizikai eliminuoti. Tokiems žmonėms taip pat sunku gauti paskolą automobiliams – dažnai siūlomos paskolos ar nuomos sutartys prabangesniems automobiliams, kurių klientai negali sau leisti. Be to, nors ir bankrutavę asmenys yra apsaugoti įstatymo numatyta tvarka ir negali būti atleidžiami ar nepriimami į darbą vien dėl to, kad yra pasirašę bankroto bylą, Thorne'o apklausa parodė, jog beveik pusė respondentų nebuvo priimti į darbą, nes priklausė bankrutavusių asmenų sąrašui.

Besaikis naudojimas kreditais gali būti paaiškinamas žmonių polinkiu į materializmą. Tokie asmenys turi didesnę vartojimo poreikį ir yra valdomi malonumo, kuris pasiekiamas gavus dar vieną trokštamą daiktą. Richins (2004) įrodė, jog materialių vertybių skalę galima suskirstyti 15 lygių. Į materializmą linkusiems individams vartojimo kreditai suteikia galimybę įgyvendinti praktiškai visus savo norus. Panchio ir Aranha (2008) teigimu, teigiamas ryšys tarp materializmo lygmens ir įsiskolinimo vartojimui egzistuoja būtent mažas pajamas gaunantiems vartotojams, nepaisant jiems taikomų biudžeto apribojimų bei galimybių naudotos finansiniais ištekliais. Jo manymu, žmonės skolinasi ne tik dėl finansinės padėties. Todėl tokie psichologiniai rodikliai kaip materializmo lygmuo taip pat turėtų būti vertinami kaip kintamieji, apibrėžiantys kreditų paklausą.

Ne visi besiskolinantieji susiduria su sunkumais padengiant prisiimtas paskolas. Tam didelę įtaką turi tokie veiksniai, kaip (Canner, Luckett, 1991, p. 224):

- individo pajamos;
- šeimyninė padėtis;

- nuosavo būsto turėjimas / neturėjimas.

Asmuo privalo save kontroliuoti, susikurdamas gerai apibrėžtų taisyklių rinkinį. Tai yra daug psichologinių pastangų reikalaujantis procesas, kuris leidžia individui susikurti įvairių vertinimo kriterijų, kurie leistų suvaržyti save svarstant apie išlaidavimą. Viena iš naudojamų taisyklių galėtų būti vartojimo dydžio tam tikram laikotarpiui prilyginimas to laikotarpio pajamoms (Soman, Cheema, 2002, p. 35). Mažesnė savikontrolė reikalinga asmenims, kurie iš prigimties yra apdairūs, atsargūs. Beakas ir Hongas (2004) išskiria tokių žmonių grupę ir pabrėžia, jog atsargumas yra žymus faktorius prognozuojant vartojimo kreditus. Namų ūkiai, kurie iš anksto ruošiasi būsimoms išlaidoms, turi mažiau skolų, nei tos, kurios nesiruošia ateičiai.

Apibendrinant galima pasakyti, jog bankrutavę žmonės privalo daryti tai, ką turėjo daryti nuo pat pradžių – gyventi pagal savo išgales, nes paskelbus asmeninį bankrotą vėliau susiduriama su įvairiais sunkumais ieškant gyvenamosios vietos, keliaujant, įsigyjant kreditinę kortelę, įsidarbinant ir panašiai. Tačiau sumažėjęs gėdos jausmas dėl tokios individo padėties visuomenės atžvilgiu, sušvelnintos bankrutavimo sąlygos, bei sumažėjusios juridinės bylų išlaidos skatina žmones skelbti asmeninį bankrotą net ir nesant kritinei situacijai – praradus darbą, stipriai susirgus ir pan., o neapdairi vartojimo kreditų pasiūla rizikingiems klientams ir toliau skatina žmonių polinkį į materializmą.

2. NAUDOJIMOSI VARTOJIMO KREDITAIS VERTINIMO METODOLOGIJA

2.1. Pagrindinių vartojimo kreditų panaudojimo tikslų nustatymo metodologija

Kaip kad vienas populiarių šaltinių Microsoft Encarta Reference Library (2009) teigia, modelis – tai supaprastinta kažko sudėtingo versija, naudojama, pavyzdžiui, analizuoti, problemoms spręsti ar kam nors nuspėti. Vienas populiariesnių modelių šiais laikais kompleksinėms problemoms spręsti – ekspertinio vertinimo modelis. Ekspertinis vertinimas – tai kokybinė duomenų analizė, paremta apibendrinta ekspertų, turinčių pakankamai patirties nagrinėjamoje sferoje, nuomonė, artima tikrajam problemos sprendimui.

Ekspertinio vertinimo metodai grupuojami į:

- 1) pasyvius metodus, tokius kaip stebėjimai, „mąstymo balsu“ analizė, samprotavimų eigos analizė, paskaitos;
- 2) aktyvius metodus, kurie dar gali būti:
 - individualūs, tokie kaip anketavimas, interviu, alternatyvų atrankos;
 - grupiniai, tokie kaip diskusijų, teismo, smegenų šturmo, delfi, scenarijų.

Vartojimo kreditų panaudojimo paskirčiai nustatyti parinktas individualus anketavimo ekspertinio vertinimo metodas, kuomet ekspertams pateikiama anketa su 7 galimomis alternatyvomis, kuria siekiama sužinoti ekspertų nuomonę apie vartojimo kreditų pagrindinę paskirtį, dėl ko klientai ima vartojimo kreditus.

Visos ekspertams anketoje pateiktos alternatyvos pažymimos raidėmis:

- A – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto;
- B – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.);
- C – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti;
- D – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti;
- E – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis kasdienėms išlaidoms;
- F – vartojimo kredito pagrindinė paskirtis gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti;
- G – vartojimo kredito pagrindinės paskirties nėra, vartojimo kreditas imamas be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu.

Alternatyvas ekspertai turi įvertinti pagal duotą skalę. Naudojama skalė nuo 0 (kuomet alternatyva vertinama silpniausiai ar su teiginiu visiškai nesutinkama) iki 10 (kuomet alternatyva vertinama stipriausiai ar ji absoliučiai teisinga). Tarpiniai skaičiai – tai tik silpnesnio / stipresnio alternatyvos vertinimo išraiška (žr. 5 pav.). Bet kuriuo atveju, pasak Augustinaičio ir kt. (2009), „vertinimo problema reiškia prioritetų tvarkos nustatymo klausimą, nesvarbu kokia būtų skalė“ (p. 187).

Ekspertų vertinimo skalė

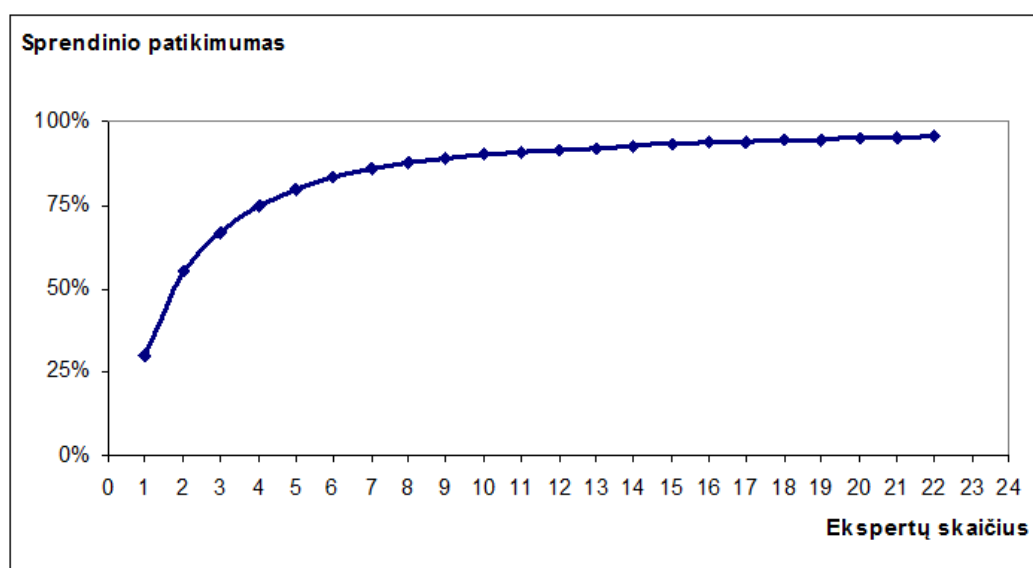

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

5 pav. Ekspertų vertinimo skalė

Ekspertinio vertinimo sprendimo patikimumas priklauso nuo keleto veiksnių. Didelės įtakos turi ekspertų specialybių bei jų savybių sudėtis, be to, ekspertai neturi daryti įtakos vienas kito nuomonei. Todėl patartina, jog ekspertai nebūtų kolegos, pažįstami ir negalėtų daryti įtakos vienas kito nuomonei. Be to, kartu dirbantys žmonės ilgainiui supanašėję, todėl ekspertų nuomonė gali sutapti tik dėl to ir nereikšti tikrojo sprendinio. Be ekspertų tarpusavio santykių, didelė reikšmę ekspertinio vertinimo kokybei ir rezultatams taip pat turi ekspertų kompetencija. Vėliau aptarsime, kaip apskaičiuoti kiekvieno iš ekspertų kompetencijos rodiklį.

Taikant ekspertinio vertinimo metodą, labai svarbu parinkti tinkamą ekspertų grupės dydį, t. y. ekspertų skaičių. Kadangi išvadų patikimumą ir ekspertų skaičių sieja greitai slopstantis netiesinis ryšys (žr. 6 pav.), tiksliausi įverčiai gaunami pasitelkiant 5-9 ekspertus.

Šaltinis: Augustinaitis ir kt., 2009, p. 202)

6 pav. Ekspertinio vertinimo sprendinio patikimumas

Norint Cronbach alfa koeficientą apskaičiuoti statistiniu SPSS paketu, reikia pasinaudoti Analyze → Scale → Reliability Analysis funkcija, pasirinkus „Alpha“ modelį.

Patikrinus anketos patikimumą galima pereiti prie ekspertų vertinimų apžvalgos. Taikant ekspertinio vertinimo metodą labai svarbu, kad ekspertų nuomonės nebūtų visiškai priešingos, turi egzistuoti nuomonių suderinamumas. Kai ekspertų daugiau nei du, nuomonių suderinamumas tikrinamas Kendalo konkordacijos koeficientu, kuris parodo ekspertų nuomonių sutapimo laipsnį. Kendalo konkordacijos laipsnis gali kisti [0;1] ribose. Kai šio koeficiento reikšmė artima vienetui, reiškia ekspertų nuomonė vieninga ir atvirkščiai – jei koeficiento reikšmė artima nuliui – reiškia ekspertai neturi vieningos nuomonės. Paprastai laikoma, kad jeigu koeficiento reikšmė viršija 0,6, ekspertų nuomonė yra pakankamai vieninga. Suformuluojamos hipotezės:

H_0 : ekspertų vertinimai priešaringi (t. y. Kendalo konkordancijos koeficientas lygus nuliui);

H_A : ekspertų vertinimai panašūs (t. y. Kendalo konkordancijos koeficientas nelygus nuliui).

Kadangi Kendalo konkordacijos koeficientas taikomas tik ranginiams duomenims, prieš skaičiuojam šio koeficiento reikšmę, ekspertų vertinimus reikia suranguoti: surašius kiekvieno eksperto vertinimus į variacinę eilutę, kiekvienam jų priskiriamas rangas. Jei turime kelis tokius pat vertinimus iš eilės – jiems priskiriamas teoriškai priskirtinų rangų vidurkis.

Priklausomai nuo to, ar vertinimuose yra sutampančių rangų, ar ne, naudojamos skirtingos Kendalo konkordacijos koeficiento išraiškos:

- jei vertinimuose nėra sutampančių rangų, naudojama formulė:

$$W = \frac{12\tilde{S}}{n^2(m^3-m)}; \quad (4)$$

Čia: n – ekspertų skaičius;

m – alternatyvų skaičius;

\tilde{S} – dispersija, parodanti, ar ekspertų vertinimai labai skiriasi nuo bendrojo vidutinio vertinimo, apskaičiuojama pagal formulę:

$$\tilde{S} = (\sum_{i=1}^m R_i - \bar{R})^2; \quad (5)$$

Čia: R_i – i -tosios alternatyvos rangų suma;

\bar{R} – alternatyvų rangų vidurkis, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\bar{R} = 0,5n(m + 1); \quad (6)$$

- jei vertinimuose yra sutampančių rangų, atitinkamai naudojama formulė:

$$W = \frac{12\tilde{S}}{m^2(n^3-n)-m\sum_{j=1}^n T_j}; \quad (7)$$

Čia: n – ekspertų skaičius;

m – alternatyvų skaičius;

\tilde{S} – dispersija, parodanti, ar ekspertų vertinimai labai skiriasi nuo bendrojo vidutinio vertinimo, apskaičiuojama pagal (5) formulę;

T_j apskaičiuojamas pagal formulę:

$$T_j = \sum_{i=1}^{g_j} (t_i^3 - t_i); \quad (8)$$

Čia: g_j – j-tojo eksperto alternatyvų, turinčių 2 ir daugiau sutampančių rangų, grupių skaičius;

t_i – sutampančių rangų skaičius i grupėje.

Kai alternatyvų m skaičius pakankamai didelis (septynios ir daugiau), reikšmingumo lygiui nustatyti naudojamas χ^2 (chi-kvadrato) skirstinį. Tuomet, jei statistikos $W \times n \times f$ reikšmė prie pasirinkto reikšmingumo lygmens α ir laisvės laipsnių skaičiaus f viršija kritinę reikšmę, tai hipotezė H_0 , kad ekspertų vertinimai prieštaringi, atmetama.

Kaip jau minėta aukščiau, nagrinėjant turimus ekspertų vertinimus, galima įvertinti kiekvieno eksperto kompetenciją. Iš pradžių visiems ekspertams nustatomas vienodas pradinis kompetencijos koeficientas:

$$K_j^0 = \frac{1}{n}; \quad (9)$$

Čia: n – ekspertų skaičius.

Tuomet tikrasis kiekvieno eksperto kompetencijos koeficientas bus apskaičiuojamas pagal formulę:

$$K_j = \frac{1}{\lambda} \sum_{i=1}^m x_i * x_{ij}; \quad (10)$$

Čia: m – alternatyvų skaičius;

λ – visų alternatyvų įverčių, padaugintų iš grupinio alternatyvų įverčio, suma, apskaičiuojama pagal formulę:

$$\lambda = \sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_i * x_{ij}; \quad (11)$$

Čia: x_i – grupiniai alternatyvų įverčiai, apskaičiuojami pagal formulę:

$$x_i = \sum_{j=1}^n K_j^0 * x_{ij}; \quad (12)$$

Čia: x_{ij} – j-ojo eksperto i -tosios alternatyvos įvertis.

Taigi, kokybinių duomenų analizei pasitelkus ekspertinio vertinimo metodą, reikia paeiliui atlikti tokius žingsnius :

- 1) suvesti duomenis (ekspertų alternatyvų vertinimus) į matricą;
- 2) patikrinti anketos patikimumą, apskaičiavus Cronbacho alfa koeficientą;
- 3) suranguoti ekspertų vertinimus;

4) patikrinti ekspertų nuomonių suderinamumą, apskaičiavus Kendalo konkordacijos koeficientą;

5) nustatyti kiekvieno iš ekspertų kompetenciją;

6) išrikiuoti vartojimo kreditų panaudojimo paskirtis pagal dažnumą;

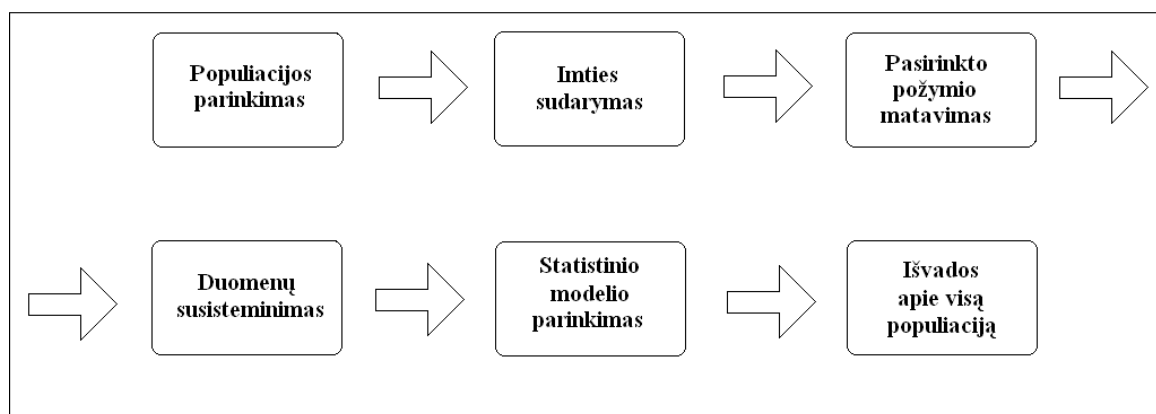
7) patikrinti išsikeltas hipotezes:

H_1 : Vartojimo kreditai daugiausia išduodami brangesniems stambiams pirkiniams įsigyti;

H_2 : Vartojimo kreditai rečiausiai imami be iš anksto numatytos paskirties.

2.2 Vartojimo kreditų atributų tarpusavio įtakos nustatymo metodologija

Siekiant nustatyti ir įvertinti vartojimo kreditų atributų tarpusavio ryšius bei įtaką vienas kitam, turi būti nagrinėjami realūs duomenys apie išduotus vartojimo kreditus ir juos apibrėžiančius atributus. Planuojant tyrimus, kai dominančių požymių pasiskirstymas visumos aibėje nėra žinomas, ir norint daryti statistiškai reikšmingas išvadas, svarbu nustatyti reikalingą minimalų tyrimų skaičių. Tam reikėtų ištirti visus aibės elementus, kas reikalauja daug laiko ir pastangų. Dėl šios priežasties empiriniuose tyrimuose visada daroma išankstinė atranka – parenkama atsitiktinė aibės elementų dalis ir ištiriamas nagrinėjamo požymio pasiskirstymas šioje dalyje. Iš to sprendžiama apie požymio pasiskirstymą visoje aibėje. Pasirinktoji dalis vadinama imtimi. Ji turėtų būti pakankamai reprezentatyvi, kad pagal jos rezultatus būtų galima spręsti apie visumą. Būdinga statistinio tyrimo eiga pavaizduota 7 paveikslėlyje.

Šaltinis: Čekanavičius, Murauskas, 2001, p. 11

7 pav. Būdinga statistinio tyrimo eiga

Norint vertinti Lietuvos gyventojus tam tikru aspektu, nustatomas reikiamas tiriamųjų skaičius iš šios populiacijos bei numatomas jų parinkimo būdas. Jis pagrįstas vienu pagrindiniu imties atsitiktinumą principu – visi populiacijos elementai turi turėti vienodas galimybes patekti į imtį:

$$p = \frac{1}{N}; \quad (13)$$

Čia: N – populiacijos dydis.

Tuo tarpu imties dydis, jei populiacijos dydis yra žinoma, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$n = \frac{N * 1,96^2 * p * q}{\varepsilon^2 (N-1) + 1,96^2 * p * q}; \quad (14)$$

Čia: N – populiacijos dydis;

p – respondento patekimo į imtį tikimybė;

q – respondento nepatekimo į imtį tikimybė, lygi patekimui į imtį tikimybei

ε – tyrimo išvadų paklaida;

1,96 – standartizuoto normaliojo skirstinio 95 procentų patikimumo lygmuo (standartiniu atveju, kuomet imamas pasikliovimo lygmuo $\alpha = 0.05$).

Paprastai tyrimo išvados daromos su $\pm 5\%$ paklaida (imant $\varepsilon = 0,05$). Žinant populiacijos dydį galima paskaičiuoti, su kokia paklaida daromos išvados, turint tam tikrą imtį. Formulė gaunama iš (14) formulės:

$$\varepsilon = \sqrt{\frac{N * 1,96^2 * p * q}{n(N-1) + 1,96^2 * p * q}}; \quad (15)$$

Naudojant paprasto atsitiktinio atrinkimo metodą iš populiacijos sąrašo atsitiktinai parenkamas reikiamas tiriamosios grupės narių skaičius. Pagrindinis šios atrankos principas – pasirinktosios grupės savybės turi būti tokios pat, kaip ir visos populiacijos: vienodas procentas vyrų ir moterų, toks pat procentinis pasiskirstymas pagal amžiaus grupes ir pan. Sunkumų kelia tai, jog šitaip formuojant grupę, reikia turėti visos populiacijos sąrašą. Kitas iš galimų būdų – sisteminis ėmimas, kuomet populiacijos elementai išrikiuojami eilės tvarka pagal kokį nors požymį ir iš jos į imtį įtraukiamas kas kelintas, iš anksto numatytas, elementas. Paprastasis atsitiktinis ėmimas nėra tinkamas duomenų apie vartojimo kreditus analizės atveju, nes pasiskirstymas tarp lyčių nebūtinai bus 53,6% moterų ir 46,4% vyrų (remiantis 2012 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis). Gali būti, jog, pavyzdžiui, moterys yra labiau ar mažiau linkusios finansiškai įsipareigoti nei vyrai. Respondento lytį netgi galima nusistatyti kaip nagrinėtiną rodiklį ir sulyginti jį su realiu demografinių pasiskirstymu Lietuvoje, taip įvertinant nuokrypį nuo normos.

Tyrimo naudojama lizdinė imtis, kuomet iš N populiacijos parenkama n klasterių, o iš jų – atitinkamai atrenkama po k elementų. Šiuo atveju:

populiacija N – suaugę Lietuvos gyventojai;

klasteriai n – vartojimo kreditus teikiančios finansinės institucijos;

elementai k – vartojimo kreditais pasinaudoję klientai.

Siekiant užtikrinti tyrimo naujumą ir aktualumą, nagrinėjami 2012 metų duomenys apie klientus.

Analizuojami vienos Lietuvos finansinės institucijos, kaip vieną iš paslaugų teikiančios vartojimo kreditus, kompiuterinės programinės įrangos pagalba atsitiktinai parinkti 2012 m. duomenys, kuriuos galima suskirstyti į dvi dalis:

1) duomenys apie klientą – asmenį, paėmusį vartojimo paskolą:

- lytis;
- amžius;
- gyvenamoji vieta.

2) duomenys apie vartojimo paskolą:

- paskolos dydis;
- palūkanų norma;
- mėnesinės įmokos dydis;
- paskolos terminas;

Turimus galima palyginti su Lietuvos banko statistiniais duomenimis apie naujai išduotas vartojimo paskolas namų ūkiams. Abiejuose duomenų masyvuose gali būti ieškomas sąryšis tarp išduodamų vartojimo paskolų masto (sumų litais) ir palūkanų normos, su kuria jos yra išduodamos, ar paskolos laikotarpio. Ryšio stiprumui nustatyti pasitelkiamas koreliacijos koeficientas:

$$\rho_{xy} = \frac{E(XY) - E(X)E(Y)}{\sqrt{E(X^2) - E^2(X)}\sqrt{E(Y^2) - E^2(Y)}}; \quad (16)$$

Čia: X, Y – kintamieji, kurių tarpusavio ryšys nustatomas koreliacijos koeficientu;

$E(X)$ – kintamojo X vidurkis;

$[E(X^2) - E^2(X)]$ – kintamojo X standartinis nuokrypis.

Teigiamas koreliacijos ženklas rodo tiesinę kintamųjų priklausomybę, neigiamas – atvirkštinę. Koeficiento reikšmė kinta intervale $[-1; 1]$. Kuo koeficiento reikšmė artimesnė 0, tuo ryšys tarp kintamųjų silpnesnis, kuo arčiau ribinių intervalo reikšmių – tuo koreliacija stipresnė.

Pakėlus koreliacijos koeficientą kvadratu, gaunamas determinacijos koeficientas, kuris parodo sklaidos dalį, paaiškinančią ryšį tarp kintamųjų:

$$r = \rho_{xy}^2; \quad (17)$$

Čia: ρ_{xy} – koreliacijos koeficientas, apskaičiuojamas pagal (16) formulę.

Nagrinėjant banko klientų duomenis ir darant išvadas apie Lietuvos gyventojų populiacijoje egzistuojantį palūkanų normos ir vartojimo kreditų sąryšį, omenyje turimi prisiimamų kreditų dydžiai. Lietuvos banko duomenų atveju – vartojimo kreditų mastai šalies lygiu.

Nusistačius priklausomą ir nepriklausomą vartojimo kreditų kintamąjį galima paaiškinti, kaip antrojo pokyčiai veikia pirmąjį. Priklausomas kintamasis – tas, kurį norima paaiškinti, tuo tarpu nepriklausomas – tas kuriuo norima paaiškinti priklausomą kintamąjį. Priklausomu kintamuoju galima paskirti palūkanų normą, nes ja norima paaiškinti išduodamų vartojimo kreditų sumas ir apimtis. Imties regresijos tiesė yra populiacijos regresijos tiesės įvertis, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$\hat{y} = b_0 + b_1x; \quad (18)$$

Čia: x – nepriklausomas kintamasis;

b_0 – regresijos atkarpos įvertis, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$b_0 = \bar{y} - b_1\bar{x}; \quad (19)$$

Čia: \bar{y} – priklausomo kintamojo reikšmių vidurkis;

\bar{x} – nepriklausomo kintamojo reikšmių vidurkis;

b_1 – regresijos nuolydžio įvertis, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$b_1 = \frac{\sum(x-\bar{x})(y-\bar{y})}{\sum(x-\bar{x})^2}; \quad (20)$$

Čia: y – priklausomas kintamasis;

x – nepriklausomas kintamasis;

\bar{y} – priklausomo kintamojo reikšmių vidurkis;

\bar{x} – nepriklausomo kintamojo reikšmių vidurkis.

Regresijos nuolydžio koeficientas b_0 parodo vidutinę įvertintą priklausomo kintamojo y reikšmę, kai nepriklausomas kintamasis $x=0$. Regresijos atkarpos koeficientas parodo vidutinę įvertintą y reikšmę, nepriklausomam kintamajam x padidėjus vienetu.

2.2 Socialinių-demografinių rodiklių svarbos nustatymo metodologija

Tyrimo analizei naudojamuose duomenyse nurodyti 3 socialiniai-demografiniai rodikliai: lytis, amžius ir gyvenamoji vieta. Išnagrinėtoje mokslinėje literatūroje individo gyvenamoji vieta nebuvo išskirta kaip veiksnys, įtakoiantis žmonių apsisprendimą dėl vartojimo kreditų naudojimo. Todėl šio demografinio rodiklio įtaka vartojimo kreditams nebus empiriškai nenagrinėjama.

Individo amžiaus rodiklį tikslinga nagrinėti gyvenimo ciklo hipotezės atžvilgiu. Norint nustatyti, ar tam tikro amžiaus individai yra daugiau ar mažiau linkę naudotis vartojimo kreditais, tikslinga sulyginti vartojimo kreditais besinaudojančiųjų populiacijos procentinį asmenų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes su realiu procentiniu Lietuvos gyventojų populiacijos pasiskirstymu pagal tas pačias

amžiaus grupės. Duomenis galima pavaizduoti grafiškai dviejų tiesių pagalba. Reikšmės, esančios virš Lietuvos gyventojų populiacijos procentinio pasiskirstymo pagal amžiaus grupes kreivės parodo tos amžiaus grupės didesnę polinkį skolintis, o reikšmės, esančios po kreive – sumažintą polinkį naudoti vartojimo kreditais.

Norint ištirti individo lyties įtaką jo priimamiems sprendimams dėl vartojimo kredito, reikia suskirstyti turimus duomenis į 2 imtis: pirmoje imtyje – informacija apie moterims išduotus vartojimo kreditus, antroje – vyrams. Paprastai norint nustatyti, ar koks nors veiksnys daro įtaką, pasitelkiama faktorinė analizė. Tačiau norint atlikti vienfaktorę dispersinę analizę, reikia nagrinėti 3 ir daugiau imčių. Kai turimos tik 2 imtys, pasitelkiamas Stjudento t-test kriterijus. Šiuo parametriniu kriterijumi tikrinama dviejų nepriklausomų imčių (vyrų ir moterų) kokio nors parametro vidurkių lygybė. Tikrinamos hipotezės:

$$H_0: \mu_1 = \mu_2;$$

$$H_1: \mu_1 \neq \mu_2.$$

Priklausomai nuo to, ar kintamųjų dispersijos yra lygios ar ne, taikoma atitinkama Stjudento statistikos formulė:

1) kai kintamųjų X ir Y dispersijos lygios: $\sigma_X^2 = \sigma_Y^2 = \sigma^2$, Stjudento statistika apskaičiuojama pagal formulę:

$$t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{S_p^2 \left(\frac{1}{n} + \frac{1}{m} \right)}}; \quad (21)$$

Čia: \bar{X} – pirmos imties (X_1, \dots, X_n) vidurkio įvertis;

\bar{Y} – antros imties (Y_1, \dots, Y_m) vidurkio įvertis;

S_p^2 – jungtinės populiacijos dispersijos σ^2 įvertis, apskaičiuojamas pagal formulę:

$$S_p^2 = \frac{(n-1)S_X^2 + (m-1)S_Y^2}{n+m-2}; \quad (22)$$

Čia: S_X^2 – imties (X_1, \dots, X_n) dispersijos įvertis;

S_Y^2 – imties (Y_1, \dots, Y_m) dispersijos įvertis.

Tokia statistika turi Stjudento skirstinį su $(n + m - 2)$ laisvės laipsnių.

2) kai kintamųjų dispersijos nėra lygios $\sigma_X^2 \neq \sigma_Y^2$, Stjudento statistika apskaičiuojama pagal formulę:

$$t = \frac{\bar{X} - \bar{Y}}{\sqrt{\frac{S_X^2}{n} + \frac{S_Y^2}{m}}}; \quad (23)$$

Čia: \bar{X} – pirmos imties (X_1, \dots, X_n) vidurkio įvertis;

\bar{Y} – antros imties (Y_1, \dots, Y_m) vidurkio įvertis;

S_X^2 – imties (X_1, \dots, X_n) dispersijos įvertis;

S_Y^2 – imties (Y_1, \dots, Y_m) dispersijos įvertis.

Taikant Stjudento t-test kriterijų galima patikrinti, ar statistiškai reikšmingai skiriasi vyrų ir moterų imamų vartojimo kreditų sumos, palūkanų normos, terminai. Taip pat šiuo kriterijumi galima palyginti abiejų lyčių besiskolinančiųjų amžiaus vidurkius. Hipotezė apie vidurkių tikrinimą nepriklausomoms imtis atmetama, jei gauta p-reikšmė mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$ ir su 95% patikimumu teigiama, jog vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi. Pasitelkus SPSS statistinį paketą hipotezės apie vidurkių lygybę gali būti tikrinamos naudojant Analyze → Compare Means → Independent Samples T Test funkciją.

3. VARTOJIMO KREDITŲ PAKLAUSOS VEIKSNIŲ VERTINIMAS

3.1 Vartojimo kreditų panaudojimo tikslų klasifikacija

Vartojimo kreditų panaudojimo paskirčių vertinimui pasitelktas ekspertinio vertinimo metodas: sudaryta ir ekspertams pateikta anketa su 7 galimomis alternatyvomis (žr. 2 priedą), kurias kiekvienas jų turėjo įvertinti pagal savo darbe sukauptą patirtį, žinias, dabartines tendencijas. Buvo apklausti 7 anoniminiai ekspertai, dirbantys 4 skirtingose Lietuvos finansinio sektoriaus įmonėse, teikiančiose vartojimo kreditus. Visi ekspertai turi skirtingą darbo patirtį šiame sektoriuje, be to kiekvieno iš jų pobūdis šiek tiek skiriasi ir plačiai aprėpia vartojimo kreditų išdavimo ir valdymo aspektus:

- ekspertas Nr. 1 – rizikos valdymo departamento vadovas. Darbo patirtis šioje srityje – 3 metai;
- ekspertas Nr. 2 – vartojamojo finansavimo skyriaus vadovas. Darbo patirtis – 5 metai;
- ekspertas Nr. 3 – klientų aptarnavimo skyriaus vadovas. Darbo patirtis šioje srityje – 4 metai;
- ekspertas Nr. 4 – mažmeninės bankininkystės departamento vadovas. Darbo patirtis šioje srityje – 6 metai;
- ekspertas Nr. 5 – skyriaus, kuris priima sprendimus dėl paskolos išdavimo vadovas. Darbo patirtis šioje srityje – 3 metai;
- ekspertas Nr. 6 – skyriaus, kuris aptarnauja klientus be skolų, vadovas. Darbo patirtis šioje srityje – 5,5 metų;
- ekspertas Nr. 7 – skyriaus, kuris dirba su skolininkais, vadovas. Daro patirtis šioje srityje – 5 metai.

Ekspertų pateikti alternatyvų vertinimai pavaizduoti 4 lentelėje:

Alternatyvos		Ekspertas						
		Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 4	Nr. 5	Nr. 6	Nr. 7
A	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto	7	9	8	8	5	9	9
B	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.)	6	5	5	5	2	5	4

4 lentelės tęsinys kitame puslapyje

C	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti	1	1	2	2	1	1	3
D	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti	6	7	7	6	2	7	6
E	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis kasdienėms išlaidoms	7	8	8	6	3	5	5
F	vartojimo kredito pagrindinė paskirtis gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti	4	5	3	4	3	5	3
G	vartojimo kredito pagrindinės paskirties nėra, vartojimo kreditas imamas be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu	1	1	2	2	1	7	2

Šaltinis: Sudaryta autoriaus

4 lentelė. Ekspertų atsakymai į anketos klausimus

Prieš pradėdant ekspertų vertinimo analizę, būtina patikrinti anketos klausimyno patikimumo laipsnį. Nustačius, jog klausimynas sudarytas netinkamai, gali tekti jį perdaryti ir atlikti pakartotinę ekspertų apklausą. Statistiniu paketu SPSS skaičiuojamas (1) formulėje pateiktas Cronbacho alfa koeficientas, kuris, šiuo atveju, lygus $\alpha = 0,788$. Sakoma, jog gerai sudarytam klausimynui Cronbacho alfa koeficientas turėtų viršyti 0,7 reikšmę. Kadangi apskaičiuotas $\alpha = 0,788 > 0,7$, su 95% patikimumu galime teigti, jog ekspertams pateiktos alternatyvos apie vartojimo kreditų panaudojimo paskirtis neatspindi to paties objekto – ekspertams pateiktas patikimas, stabilus klausimynas.

Tačiau taip pat naudinga panagrinėti atskirų alternatyvų koreliacinius ryšius su visos anketos klausimynu (žr. 8 pav.).

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
alternatyva A	24,14	33,476	,849	.	,695
alternatyva B	27,43	36,619	,764	.	,721
alternatyva C	30,43	49,286	,009	.	,820
alternatyva D	26,14	28,476	,971	.	,648
alternatyva E	26,00	36,000	,487	.	,770
alternatyva F	28,14	43,143	,512	.	,771
alternatyva G	29,71	39,238	,231	.	,843

Šaltinis: Statistinio paketo SPSS duomenų analizės išvestis skaičiuojant Cronbacho alfa koeficientą

8 pav. Cronbacho alfa koeficiento analizės SPSS išvestis

Stulpeliuose *Scale Mean If Item Deleted* ir *Scale Variance If Item Deleted* atitinkamai nurodomas klausimyno vidurkis ir dispersija, jei kuri iš alternatyvų pašalinama iš klausimyno. Stulpelyje *Corrected Item-Total Correlation* nurodomos alternatyvų koreliacijos su visų klausimynu. Pastebėtina, jog alternatyvos C (vartojimo kredito pagrindinė paskirtis likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti) koreliacija su visu klausimynu tėra tik 0,009. Kai koreliacija yra silpna, t. y. nesiekia 0,1-0,2 ribos, alternatyva iš klausimyno gali būti pašalinta, jei ji:

- sąlygoja pastebimą Cronbacho alfa koeficiento padidėjimą. Stulpelyje *Cronbach's Alpha If Item Deleted* nurodoma, kaip pasikeistų Cronbacho alfa koeficiento reikšmė, jei alternatyva būtų pašalinta iš klausimyno. Šiuo atveju Cronbacho alfa koeficientas padidėtų nuo 0,788 iki 0,82, tačiau jis ir su alternatyva C jis yra pakankamas, jog galėtume teigti, kad anketa yra tinkama, stabili;
- jeigu alternatyva teoriškai klausimyne yra nereikalinga. Schooley'a ir Worden'a (2010) yra pastebėjusios, jog tie namų ūkiai, kurie neturi nuoseklaus santaupų plano, yra labiau linkę skolintis, be to, jie prisiima didesnę skolinimosi našta. Todėl teoriškai yra svarbu vertinti C alternatyvą.

Įvertinus alternatyvos išbraukimo sąlygas ir pasekmes, alternatyvą C paliekama klausimyne ir toliau ekspertų vertinimai nagrinėjami visoms 7 alternatyvoms.

Ekspertinio vertinimo išvadamis remtis bei išsikeltas hipotezes atmesti ar patvirtinti galima tik įsitikinus, jog ekspertų nuomonės suderintos, neprieštaringos. Kadangi anketoje buvo naudota nominalioji, o ne ranginė skalė, prieš skaičiuodami Kendalo konkordacijos koeficientą turime suranguoti ekspertų alternatyvų vertinimus, kur r_{ij} reikštų i -tojo eksperto j -tosios alternatyvos rangą (Kendalo konkordancijos koeficientas taikomas tik ranginiams duomenims).

Alternatyvos ranguojamas kiekvienam ekspertui atskirai. Eksperto Nr. 1 alternatyvų įvertinimai surašomi į variacinę eilutę:

1, 1, 4, 6, 6, 7, 7;
 alternatyvos: (C) (G) (F) (B) (D) (A) (E)

Kadangi variacinėje eilutėje yra sutampančių alternatyvų vertinimų, jiems priskiriami teoriškai priskirtinų rangų vidurkiai. Pavyzdžiui, ekspertas Nr. 1 alternatyvas C ir G įvertino vienodai. Todėl abiem bus priskiriamas toks pat rangas - teoriškai priskirtinų rangų 1 ir 2 vidurkis:

$$r_{11} = r_{21} = \frac{1+2}{2} = 1,5.$$

Taigi, ekspertui Nr. 1 turimi tokius alternatyvų vertinimo rangai:

$$\text{alternatyvos: } \begin{matrix} 1,5, & 1,5, & 3, & 4,5, & 4,5, & 6,5, & 6,5; \\ (C) & (G) & (F) & (B) & (D) & (A) & (E) \end{matrix}$$

Analogiškai suranguojami likusiųjų ekspertų alternatyvų vertinimai ir surašomi į ekspertų alternatyvų vertinimų ir rangų lentelę (žr. 5 lentelę).

	Ekspertų vertinimai							Alternatyvų rangai r_{ij}						
	A	B	C	D	E	F	G	A	B	C	D	E	F	G
ekspertas Nr. 1	7	6	1	6	7	4	1	6,5	4,5	1,5	4,5	6,5	3	1,5
ekspertas Nr. 2	9	5	1	7	8	5	1	7	3,5	1,5	5	6	3,5	1,5
ekspertas Nr. 3	8	5	2	7	8	3	2	6,5	4	1,5	5	6,5	3	1,5
ekspertas Nr. 4	8	5	2	6	6	4	2	7	4	1,5	5,5	5,5	3	1,5
ekspertas Nr. 5	5	2	1	2	3	3	1	7	3,5	1,5	3,5	5,5	5,5	1,5
ekspertas Nr. 6	9	5	1	7	5	5	7	7	3	1	5,5	3	3	5,5
ekspertas Nr. 7	9	4	3	6	5	3	2	7	4	2,5	6	5	2,5	1
Alternatyvų rangų sumos R_i :								48	26,5	11	35	38	23,5	14

Šaltinis: sudaryta autoriaus

5 lentelė. Ekspertų vertinimo alternatyvų rangai

Kadangi ekspertų vertinimuose yra sutampančių rangų, ekspertų nuomonių suderinamumo Kendalo konkordacijos koeficientui apskaičiuoti naudojama (4) formulė. Pirmiausia, remdamiesi (8) formule, apskaičiuojamos T_j reikšmės kiekvienam j ekspertui:

$$T_1 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 18;$$

$$T_2 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 12;$$

$$T_3 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 12;$$

$$T_4 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 12;$$

$$T_5 = (2^3 - 2) + (2^3 - 2) + (2^3 - 2) = 18;$$

$$T_6 = (3^3 - 3) + (2^3 - 2) = 30;$$

$$T_7 = (2^3 - 2) = 6.$$

Alternatyvų rangų sumų vidurkis pagal (6) formulę šiuo atveju lygus:

$$\bar{R} = 0,5 * 7(7 + 1) = 2.$$

Tuomet pagal (5) formulę surandama dispersija:

$$\begin{aligned} \bar{S} &= (48 - 28)^2 + (26,5 - 28)^2 + (11 - 28)^2 + (35 - 28)^2 + (38 - 28)^2 + (23,5 - 28)^2 + (14 - 28)^2 = \\ &= 1056,5. \end{aligned}$$

Įstačius visus aukščiau apskaičiuotus dydžius į (4) formulę, gaunamas Kendalo konkordacijos koeficientas:

$$W = \frac{12 * 1056,5}{7^2(7^3 - 1) - 7(18 + 12 + 12 + 12 + 18 + 30 + 6)} \approx 0,807.$$

Kadangi ekspertams pateiktoje anketoje buvo nurodytos 7 vertintinos alternatyvos, tai iškeltai hipotezei H_0 : ekspertų vertinimai prieštaringi su alternatyva H_1 : ekspertų vertinimai panašūs, atmesti arba patvirtinti taikomas χ^2 (chi-kvadrato) kriterijus: yra tariama, jog dydis $W \times n \times (m-1)$ turi χ^2 skirstinį su f laisvės laipsnių:

$$f = m - 1; \quad (9)$$

Čia: m – alternatyvų skaičius;

n – ekspertų skaičius.

Statistikos $W \times n \times (m-1)$ reikšmė lygi:

$$W \times n \times (m-1) = 0,905 * 3 * (7-1) = 16,29.$$

Pasirenkamas reikšmingumo lygmuo $\alpha = 0,05$ ir randamas laisvės laipsnių skaičius:

$$f = m - 1 = 7 - 1 = 6.$$

Remiantis χ^2 skirstinio kritinių reikšmių lentele, kritinė W_α reikšmė yra:

$$W_\alpha = \chi^2(0,05; 6) = 12,59.$$

Kadangi apskaičiuota statistikos $W \times n \times (m-1)$ reikšmė yra didesnė už kritinę reikšmę W_α , hipotezė H_0 , teigianti, jog ekspertų vertinimai prieštaringi, yra atmetama. Be to, statistiniu paketu SPSS apskaičiuota χ^2 skirstinio p reikšmė lygi 0,000 ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$, todėl ekspertų nuomonių skirtumai nėra reikšmingi. Taigi, su 95% patikimumu galima teigti, jog visų ekspertų vertinimai yra panašūs, egzistuoja ekspertų nuomonių suderinamumas.

Ekspertų kompetencijai įvertinti skaičiuojamas kompetencijos koeficientą. Pirmiausia pagal (9) formulę nustatomas pradinis kompetencijos lygis visiems ekspertams:

$$K_j^0 = \frac{1}{7}.$$

Pagal (12) formulę apskaičiuojami grupiniai alternatyvų įverčiai ir surašomi į 6 lentelę:

x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
$\frac{48}{7}$	$\frac{26,5}{7}$	$\frac{11}{7}$	$\frac{35}{7}$	$\frac{38}{7}$	$\frac{23,5}{7}$	$\frac{14}{7}$

Šaltinis: sudaryta autoriaus

6 lentelė. Grupiniai alternatyvų įverčiai

Turimi alternatyvų rangai modifikuojami padauginant juos iš grupinio alternatyvos įverčio. Apskaičiuojama modifikuotų alternatyvų rangų suma. Skaičiavimų rezultatai pavaizduoti 7 lentelėje:

		alternatyvos							Modifikuotų alternatyvų rangų suma
		A	B	C	D	E	F	G	
ekspertai	1	44,6	17,0	2,4	22,5	35,3	10,1	3,0	134,8
	2	48,0	13,3	2,4	25,0	32,6	11,8	3,0	135,9
	3	44,6	15,1	2,4	25,0	35,3	10,1	3,0	135,4
	4	48,0	15,1	2,4	27,5	29,9	10,1	3,0	135,9
	5	48,0	13,3	2,4	17,5	29,9	18,5	3,0	132,4
	6	48,0	11,4	1,6	27,5	16,3	10,1	11,0	125,8
	7	48,0	15,1	3,9	30,0	27,1	8,4	2,0	134,6

Šaltinis: sudaryta autoriaus

7 lentelė. Modifikuoti ekspertų alternatyvų rangai

Paskutinis nežinomas dydis kvalifikacijos koeficiento išraiškoje – λ ramdamas sudėjus modifikuotų alternatyvų rangų sumas:

$$\lambda = 134,8 + 135,9 + 135,4 + 135,9 + 132,4 + 125,8 + 134,6 = 934,9.$$

Padalinus 8 lentelėje pateiktas modifikuotų alternatyvų rangų sumas iš λ , gaunamas kiekvieno eksperto kompetencijos koeficientus. Visų ekspertų kompetencijos suma lygi 1. Mažėjimo tvarka išrūšiuoti kompetencijos koeficientai pavaizduoti 8 lentelėje:

	Kompetencijos koeficientas	Darbo patirtis
ekspertas Nr. 4	0,1454	6 m.
ekspertas Nr. 2	0,1454	5 m.
ekspertas Nr. 3	0,1449	4 m.
ekspertas Nr. 1	0,1442	3 m.
ekspertas Nr. 7	0,1440	5 m.
ekspertas Nr. 5	0,1416	3 m.
ekspertas Nr. 6	0,1345	5 m.

Šaltinis: sudaryta autoriaus

8 lentelė. Ekspertų kompetencijos koeficientai

Pagal atliktą analizę, ekspertas Nr. 2 ir ekspertas Nr. 4 turi aukščiausią (tokią pačią) kompetenciją iš visų ekspertų, o eksperto Nr. 6 kompetencija šioje ekspertų grupėje yra žemiausia. Nustatytas silpnas koreliacinis ryšys tarp eksperto vietos ekspertų grupėje pagal kompetencija ir jo darbo patirties nagrinėjamoje sferoje .

Atlikus ekspertinį vertinimą nustatyta, jog išduodamų vartojimo kreditų paskirtį galima išrikiuoti pagal numatyto panaudojimo atvejo dažnumą tokiu būdu:

1. brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto;
2. kasdienėms išlaidoms;
3. anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti;
4. likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.);
5. gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti;
6. vartojimo kreditas imamas be iš anksto numatytos paskirties susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu.
7. likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti;

Toks vartojimo kreditų paskirčių išsidėstymas patvirtina iškeltą hipotezę H_1 : vartojimo kreditai daugiausia išduodami brangesniems stambiams pirkiniams įsigyti. Tačiau hipotezė H_2 : vartojimo kreditai rečiausiai imami be iš anksto numatytos paskirties, yra atmetama, nes remiantis ekspertų vertinimu, rečiausiai vartojimo kreditai imami likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti. Anketa su vartojimo kreditų paskirties alternatyvomis sudaryta tinkamai, klausimynas įvertintas kaip patikimas, stabilus. Didžiausią kompetenciją išduodamų vartojimo kreditų srityje turėjo ekspertai, vadovaujantys vartojamojo finansavimo skyriui ir mažmeninės bankininkystės departamentui. Mažiausiai kompetencija pasižymėjo skyriui, kuris aptarnauja klientus be skolų, vadovaujantis ekspertas.

3.2. Palūkanų normos įtaka vartojimo kreditų patrauklumui

Kompiuterinės programinės įrangos pagalba (funkcija distinct) iš duomenų bazės gauta atsitiktinė imtis su 791 įrašu apie asmenis, 2012 metais pasinaudojusiais vartojimo kreditu vienoje Lietuvos finansinių institucijų. Imties dydžio nustatymo (14) formulėje nežinomas vienintelis dydis – pageidaujamas tyrimo tikslumas ε . Paprastai naudojama $\varepsilon=0,05$. Su tokiu tyrimo tikslumu analizuojant $N=2,64$ mln. asmenų populiaciją (Lietuvos statistikos departamento 2012 metų duomenimis būtent tiek Lietuvoje yra suaugusių gyventojų) su vienoda individų tikimybe papulti (kaip ir nepapulti) į imtį ($p=q=50\%$), išvadoms apie populiaciją daryti, remiantis (14) formule, užtenka nagrinėti imtį:

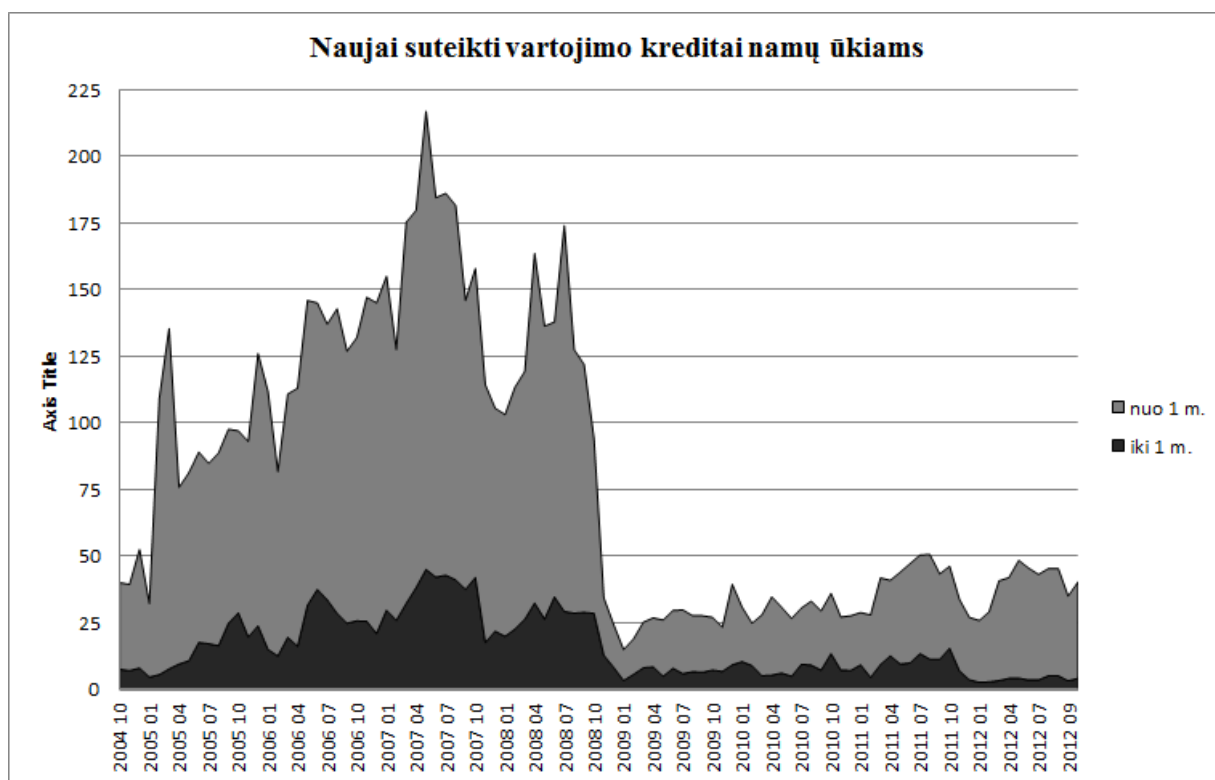
$$n = \frac{2640000 * 1,96^2 * 0,5 * 0,5}{0,05^2(2640000 - 1) + 1,96^2 * 0,5 * 0,5} \approx 384.$$

Kadangi turima imtis daug didesnė ($791 > 384$), pasinaudojant (15) formule galima padidinti tyrimo išvadų tikslumą taikant mažesnę išvadų paklaidą :

$$\varepsilon = \sqrt{\frac{2640000 * 1,96^2 * 0,5 * 0,5}{791(2640000 - 1) + 1,96^2 * 0,5 * 0,5}} \approx 0,035;$$

Kadangi nagrinėjamas vartojimo kreditais pasinaudojusių asmenų segmentas, daromos išvados apie tokio žmonių segmento populiaciją. Neturint tikslių duomenų apie tai, kiek žmonių Lietuvoje 2012 metais pasinaudojo vartojimo kreditais, duomenų palyginamumo su Lietuvos gyventojų populiacija dėlei nagrinėjama imtis, kurios dydžio pakanka įvertinti tokio pat dydžio populiaciją. Nagrinėjant 791 įrašų apie asmenis, 2012 metais ėmusius vartojimo kreditus, imtį, su $\pm 3,5\%$ paklaida galime daryti išvadas apie 2,64 mln. populiaciją.

Remiantis Lietuvos banko duomenimis pastebima, jog nuo 2008 metų naujai suteikiamų vartojimo paskolų namų ūkiams rinka stipriai susitraukė, o nuo 2012 metų pradžios sumažėjo išduodamų vartojimo paskolų procentinė dalis nuo visų vartojimo paskolų (žr. 9 pav.).

Šaltinis: sudaryta pagal Lietuvos banko statistinius duomenis

9 pav. Naujai suteikti vartojimo kreditai

Lietuvos banko pateiktuose statistiniuose duomenyse nurodyta palūkanų norma, su kuria namų ūkiams buvo išduodamos naujos vartojimo paskolos. Pažymėjus kintamąjį X – naujai išduotų vartojimo paskolų sumas mln. Lt, o Y – metines palūkanų normas procentais, remiantis (16) formule gaunamas šių dviejų dydžių tarpusavio koreliacijos koeficientas:

$$\rho_{\text{Lietuvos banko 2004–2012 m. duomenims}} = \frac{761,399 - 78,143 \cdot 11,473}{\sqrt{8900,448 - 6106,306} \sqrt{142,4803 - 131,624}} \approx -0,776.$$

Gautas koreliacijos koeficientas papuola į intervalą $[-1; -0,7]$, o tai reiškia, jog tarp nagrinėjamų dydžių egzistuoja stipri atvirkštinė priklausomybė. Kitaip tariant, kuo vartojimo paskolų palūkanų

norma didesnė, tuo mažesnė naujai Lietuvoje išduodamų vartojimo paskolų bendra suma litais ir atvirkščiai – kuo palūkanų norma mažesnė, tuo bendra suma didesnė.

Remiantis tuo pačiu metodu galima apskaičiuoti turimos imties atitinkamų duomenų koreliacijos koeficientą (tik X šiuo atveju – išduodamų vartojimo kreditų sumos litais):

$$\rho_{\text{imties duomenims (2012 m.)}} = \frac{133079,936 - 9376,682 * 15,851}{\sqrt{160174517,499 - 87922167,178} \sqrt{261,566 - 251,257}} \approx -0,570.$$

Gautas koreliacijos koeficientas rodo, jog tarp naujai išduotų vartojimo paskolų ir jų palūkanų normų egzistuoja vidutinis atvirkštinis ryšys. Nagrinėjami imties duomenys – 2012 metų, todėl, siekiant išlaikyti duomenų palyginamumą, derėtų šį koreliacijos koeficientą lyginti su Lietuvos banko 2012 metų atitinkamų statistinių duomenų koreliacijos koeficientu:

$$\rho_{\text{Lietuvos banko 2012 m. duomenims}} = \frac{524,042 - 40,036 * 13,122}{\sqrt{1649,571 - 1602,910} \sqrt{172 - 241 - 172,182}} \approx -0,790.$$

Imtyje taip pat turime informaciją apie terminą, kuriam buvo išduotas vartojimo kreditas. Galima panagrinėti, ar palūkanų norma įtakoja terminą, kuriam imamas vartojimo kreditas. Pažymėjus X – vartojimo kredito terminą, o Y – metinę palūkanų normą procentais, pagal (16) formulę apskaičiuojamas šių dydžių tarpusavio koreliacijos koeficientą:

$$\rho_{\text{terminas, palūkanų norma}} = \frac{56,425 - 3,656 * 15,852}{\sqrt{15,684 - 13,363} \sqrt{261,566 - 251,257}} \approx -0,311.$$

Gautas koreliacijos koeficientas rodo silpną atvirkštinę priklausomybę tarp išduotų vartojimo kreditų ir termino, kuriam jie buvo išduoti. Vadinasi palūkanų norma daro tik silpną įtaką kliento pasirinkimui, kokiam terminui imti vartojimo kreditą.

Skaidos daliai, kuri paaiškina ryšį tarp palūkanų normos ir vartojimo kreditų termino, dydžio ar mąsto, nustatyti apskaičiuojami determinacijos koeficientai:

$$r_{\text{Lietuvos banko 2004–2012 m. duomenims}} \approx 0,602;$$

$$r_{\text{imties duomenims (2012 m.)}} \approx 0,325;$$

$$r_{\text{Lietuvos banko 2012 m. duomenims}} \approx 0,624;$$

$$r_{\text{terminas, palūkanų norma}} \approx 0,097.$$

Apskaičiuotais determinacijos koeficientais rodo, jog apie 60,2% (2004-2012 m. Lietuvos banko duomenimis) ir apie 62,4% (2012 m. Lietuvos banko duomenimis) palūkanų normos variacijos paaiškina išduotų vartojimo kreditų sumų variaciją. Išduodamų vartojimo kreditų dydžių variacija beveik perpus mažesnes palūkanų normos variacijas. Be to galima sakyti, jog tik 9,7% palūkanų normos variacijas paaiškina išduotų vartojimo kreditų termino variacija.

Kadangi tarp palūkanų normos ir išduotų vartojimo kreditų sumų egzistuoja stipri priklausomybė, o tarp palūkanų normos ir išduotų vartojimo kreditų dydžių – vidutinė priklausomybė, pritaikius regresinės analizės modelį, galima išsiaiškinti, kaip konkrečiai palūkanų norma veikia šiuos

išduodamų vartojimo kreditų rodiklius. Tam apskaičiuojami regresijos nuolydžio (pagal (19) formulę) ir atkarpos (pagal (20) formulę) koeficientai.

1) Pažymėjus palūkanų normą x – nepriklausomu kintamuoju, o išduodamų vartojimo kreditų sumas y – priklausomu kintamuoju, randami:

$$b_1 = \frac{-10,380}{0,647} \approx -16,039;$$

$$b_0 = 13,122 - (16,039) * 40,036 \approx 250,497.$$

Regresijos atkarpos koeficientas b_1 rodo, jog palūkanų normai Lietuvoje padidėjus vienu procentu, išduodamų vartojimo kreditų suma per metus sumažėtų 16,039 mln. Lt. Regresijos nuolydžio koeficientas b_0 parodo, kokia būtų išduodamų vartojimo kreditų suma milijonais litų, jeigu palūkanų norma būtų 0%. Kadangi vartojimo kreditai nebuvo ir nėra išduodami su tokia palūkanų norma, tai b_0 šiuo atveju parodo vartojimo kreditų sumos dalį (250, 497 mln. Lt.), kurios palūkanų norma nepaaiškina.

2) Pažymėjus palūkanų normą x – nepriklausomu kintamuoju, o išduodamų vartojimo kreditų dydžius y – priklausomu kintamuoju, randami:

$$b_1 = \frac{-12300579,768}{8154,251} \approx -1508,49;$$

$$b_0 = 9376,68 - (-1508,49) * 15,851 \approx 33287,84.$$

Apskaičiuotas regresijos atkarpos koeficientas b_1 rodo, jog palūkanų normai padidėjus vienu procentu, imamų vartojimo kreditų dydis vidutiniškai sumažėtų 1508,49 Lt. Regresijos nuolydžio koeficientas b_0 parodo kokia būtų imamų vartojimo kreditų suma litais, jeigu palūkanų norma būtų 0%. Kadangi vartojimo kreditai nebuvo ir nėra išduodami su tokia palūkanų norma, tai b_0 šiuo atveju parodo vartojimo kreditų dydžio dalį (33287,84 Lt.), kurios palūkanų norma nepaaiškina.

Taigi, atlikus išduodamų vartojimo paskolų koreliacinę ir regresinę analizes nustatyta, jog egzistuoja atvirkštinė priklausomybė tarp naujai išduodamų vartojimo paskolų masto bei taikomos palūkanų normos – kuo palūkanų norma žemesnė, tuo daugiau bei didesni vartojimo kreditai išduodami ir atvirkščiai. Egzistuoja vidutinio stiprumo ryšys tarp palūkanų normos ir vartojimo kredito dydžio bei stipri priklausomybė tarp palūkanų normos ir iš viso išduodamų vartojimo kreditų apimties. Palūkanų normai padidėjus 1%, išduodamų vartojimo kreditų apimtis sumažėtų 16,04 mln. Lt, o pačių vartojimo kreditų sumos sumažėtų 1508,49 Lt. Palūkanų norma neturi įtakos vartojimo kredito terminui.

3.3. Naudojimosi vartojimo kreditais tendencijos lyties ir amžiaus atžvilgiu

Lyginant nagrinėjamoje imtyje esančių asmenų socialinį-demografinį pasiskirstymą su Lietuvos statistikos departamento pateiktais duomenimis, galima nustatyti socialinių-demografinių rodiklių – lyties ir amžiaus įtaką vartojimo kreditų paklausai. Palyginamieji duomenys pateikti 9 lentelėje:

	Lietuvos statistikos departamento (LSD) duomenys	Imties duomenys	Skirtumas tarp imties ir LSD duomenų
<i>Pasiskirstymas pagal lytį (%)</i>			
Vyrai	53,6	50,2	-3,4
Moterys	46,4	49,8	+3,4
<i>Pasiskirstymas pagal amžiaus grupes (%)</i>			
20-24 m.	8,0	9,1	1,1
25-29 m.	7,2	16,0	8,7
30-34 m.	6,9	11,5	4,6
35-39 m.	7,7	11,3	3,6
40-44 m.	8,6	16,0	7,4
45-49 m.	8,9	12,4	3,5
50-54 m.	9,7	11,7	2,0
55-59 m.	7,9	5,6	-2,3
60-64 m.	7,4	3,9	-3,5
65-69 m.	6,7	1,5	-5,1
70-74 m.	7,0	0,8	-6,2
75-79 m.	6,2	0,1	-6,0
80-84 m.	4,6	0,0	-4,6
85 ir vyresni	3,2	0,0	-3,2

Šaltinis: sudaryta autoriaus, apdorojus turimos imties duomenis ir Lietuvos statistikos departamento duomenis (<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010206&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3212&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&rvar10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14=>)

9 lentelė. Duomenų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius rodiklius

Procentinis skirtumas pagal lytį tarp vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų populiacijos duomenų ir Lietuvos statistikos departamento pateiktų duomenų rodo, jog moterys yra labiau linkusios finansiškai įsipareigoti nei vyrai, nes vartojimo kreditų klientų aibėje moterų procentinė sudėtis didesnė lyginant su Lietuvos gyventojų sudėtimi. Lietuvos banko pateiktoje 2011 metų vartojimo kreditų apžvalgoje taip pat buvo nustatyta, jog šiek tiek daugiau skolinosi moterys (55 % klientų).

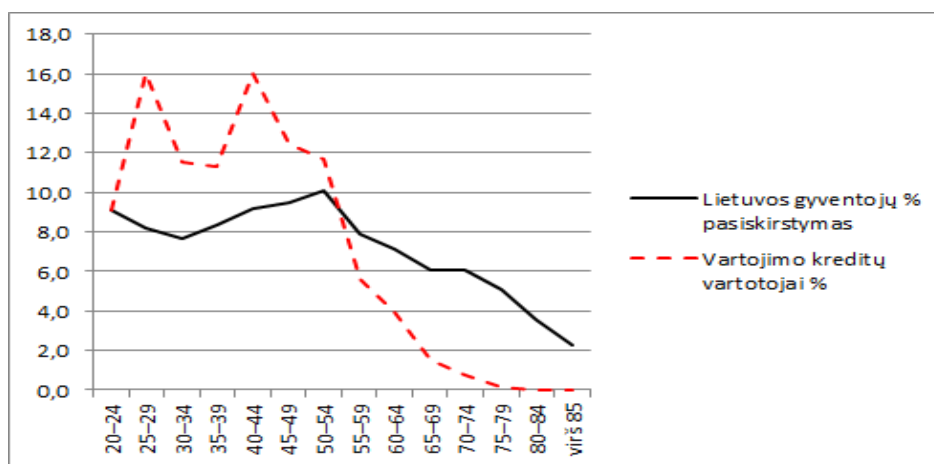
Kadangi tiriant turimą imtį tyrimo išvadas apie populiaciją daromos su $\pm 3,5\%$ paklaida, tai vartojimo kreditus 2012 metais ėmusius asmenis nuo 50,1 iki 57,1 procento sudarė moterys.

Iš turimų duomenų taip pat galima matyti, jog moterų imti vartojimo kreditai yra vidutiniškai mažesni, nei vyrų: atitinkamai 8718,15 Lt ir 10040,23 Lt. Ar šie vidurkių skirtumai yra statistiškai reikšmingi, galima nustatyti pasitelkus vidurkių lygybės Stjudento t-testą iškeltai hipotezei: H_0 : vyrų vartojimo kreditų vidutinė suma yra lygi moterų vartojimo kreditų visutinei sumai, patvirtinti arba paneigti. Statistinio paketo SPSS duomenų išvestyje (žr. 3 priedą) nurodyta Levene testo p-reikšmė lygi 0,710 yra didesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį ($\alpha = 0,05$), todėl hipotezė apie vyrų ir moterų vartojimo kreditų skirstinių dispersijos lygybę yra patvirtinama. Tuomet nagrinėjama t-testo p-reikšmė lygi 0,029 ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį ($\alpha = 0,05$). Todėl hipotezė H_0 apie vyrų ir moterų vartojimo kreditų sumų vidurkių lygybę yra atmetama. – su 95% patikimumu galima teigti, jog vyrų ir moterų vidutiniškos vartojimo kreditų sumos statistiškai reikšmingai skiriasi, be to, vyrai ima vidutiniškai 137,63–2506,54 Lt. didesnius vartojimo kreditus negu moterys.

Pritaikius Stjudento t-testo kriterijų vidurkių apie vyrų ir moterų imamų vartojimo kreditų palūkanų normos ar paskolos termino vidurkių lygybei tikrinti, su 95% patikimumu galime teigti, jog palūkanų normos vidurkis ar termino vidurkis vyrams ir moterims nėra statistiškai reikšmingas. Abiejų t-testų p-reikšmės didesnės už pasirinktą reikšmingumo lygmenį (žr. 4 priedą).

Skaičiuojant procentinį asmenų pasiskirstymą pagal amžiaus grupes, iš imties apie vartojimo kreditus buvo pašalinti 3 asmenys, jaunesni nei 20 metų, kadangi jie priklauso 15-19 m. asmenų amžiaus grupei, o vartojimo kreditai išduodami nuo 18 metų (imtyje automatiškai nėra asmenų nuo 15-17 m. ir turimi šios amžiaus grupės duomenys tampa nebe tikslūs). Siekiant užtikrinti duomenų palyginamumą, minėta amžiaus grupė neįtraukiama į gyvenimo ciklo hipotezės analizę.

Vartojimo kreditais besinaudojančių asmenų ir Lietuvos gyventojų procentinio pasiskirstymo pagal amžiaus grupes kreivių sulyginimas leidžia nagrinėti duomenų tendencijas gyvenimo ciklo aspektu (žr. 10 pav.).

Šaltinis: sudaryta autoriaus remiantis 5 lentelės duomenimis.

10 pav. Vartojimo kreditų tendencijos gyvenimo ciklo aspektu

Gyvenimo ciklo hipotezėje yra daroma prielaida, jog pajamos išauga individo darbingo amžiaus laikotarpiu ir sumažėja pensijiniu laikotarpiu, todėl namų ūkiai yra linkę skolintis kol dar yra jauni, taupyti vidutinio amžiaus metu bei leisti santaupas sulaukus pensijos. Sulygintų atitinkamas nagrinėjamų duomenų kreives 9 paveiksle matyti, jog vartojimo kreditų paklausa yra žymiai didesnė jaunų žmonių tarpe, nes vartojimo kreditų vartotojų tarpe jie sudaro daug didesnis procentą nei atitinkame Lietuvos gyventojų populiacijos pasiskirstyme. Laikantis to paties principo galima teigti, jog vidutinio amžiaus asmenų tarpe vartojimo kreditų paklausa ima mažėti ir tampa neigiama (nepaklaus) virš 55 metų asmenų tarpe, nes tokio amžiaus besiskolinančiųjų procentaliai būna mažiau lyginant su Lietuvos gyventojų, vyresnių nei 55 metų, dalimi. Tai tik patvirtina Crooko dar 2001 m. atlikto tyrimo išvadas, kurio parodė, jog namų ūkiai, kurių gyventojams daugiau nei 55 metai, turi mažesnę polinkį būti suvaržytai paskolomis.

Įdomu tai, kad patikrinus hipotezę apie vyrų ir moterų, ėmusių vartojimo kreditus, amžiaus vidurkių lygybę, su 95% patikimumu daromos išvados, jog jie statistiškai reikšmingai skiriasi (žr. 11 pav.).

Group Statistics										
Lytis		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean					
amzius	vyras	394	38,64	12,292	,619					
	moteris	397	41,33	11,547	,580					

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
amzius	Equal variances assumed	4,596	,032	-3,170	789	,002	-2,688	,848	-4,352	-1,023
	Equal variances not assumed			-3,169	785,147	,002	-2,688	,848	-4,353	-1,023

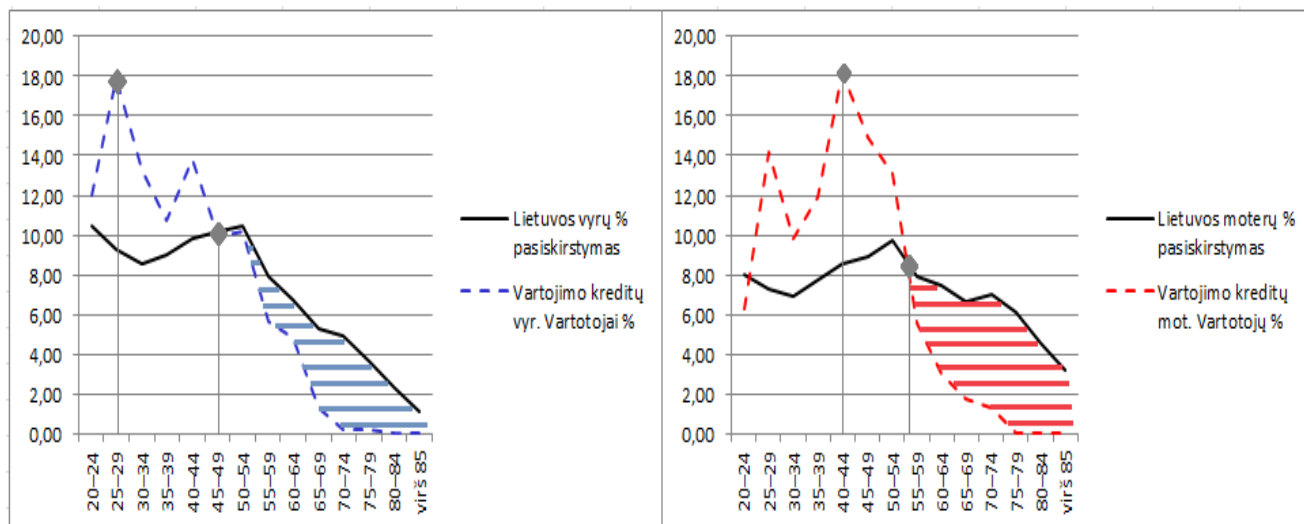
Šaltinis: SPSS Stjudento t-test kriterijaus išvestis

11 pav. Amžiaus vidurkio skirtumas pagal lytį

Group Statistics lentelėje (11 pav.) stulpelis *N* nurodo, kiek kokios lyties atstovų buvo nagrinėta. Stulpelyje *Mean* matosi, jog vidutinis moterų, besinaudojančių vartojimo kreditais, amžius kiek viršija 41 metus, tuo tarpu vyrų – 38 metus. *Std. Deviation* parodo amžiaus dispersiją, o *Std. Error Mean* – standartinę paklaidą. Remiantis Independent Samples Test lentele (žr. 11 pav.), vidutinis vyro amžius yra nuo -1,023 iki -4,352 metų mažesnis nei moters (*95% Confidence Interval of the Difference* – 95% pasiklovimo intervalas). Lyčių amžių vidurkiai statiškai reikšmingai skiriasi, nes t-test kriterijaus p-reikšmė (*t-test for Equality of Mean, Sig. (2-tailed)*) mažesnė už reikšmingumo lygmenį, todėl

hipotezė apie vidurkių lygybę yra atmetama. Naudojama eilutėje *Equal variances assumed* nurodyta t-test p-reikšmė, nes *Levene's Test for Equality of Variances* p-reikšmė (*Sig.*) lygi 0,032 ir yra mažesnė už pasirinktą reikšmingumo lygmenį $\alpha = 0,05$, tad kintamųjų dispersijos yra lygios.

Remiantis šiomis išvadomis 9 pav. galima išskaidyti į 2 dalis pagal lytį ir nustatyti, kam gyvenimo ciklo hipotezės tendencijos yra aiškesnės, stipresnės bei atrasti naujų įžvalgų (žr. 12 pav.).

Šaltinis: sudaryta autoriaus pagal Lietuvos statistikos departamento ir imties duomenis

12 pav. Vartojimas gyvenimo ciklais pagal lytį

Iš 11 pav. grafikų matyti, jog vyrams vartojimo kreditų „bumas“ (didžiausias poreikis, paklausa) pasireiškia 25-29 m. amžiaus laikotarpiu, kai tuo tarpu moterys labiausiai linkusios šitaip finansiškai įsipareigoti būdamos 40-44 m. amžiaus. Taip pat lytims būdinga skirtinga kreditų vartojimo „eros pabaiga“: vyrams ji prasideda iš karto po moterų vartojimo kreditų „bumo“. Bėgant metams vyrams vartojimo kreditų poreikis silpsta pamažu, tuo tarpu moterims nuožulni palyginamoji kreivė aprėpia didesnę užbrūkšniuotą plotą, taip atvaizduodama stiprų (stipresnį) moterų vartojimo kreditų paklausos mažėjimą su kiekvienu dešimtmečiu nuo sankirtos taško su Lietuvos moterų gyventojų procentine kreive.

Moterys yra labiau linkusios skolintis nei vyrai, bet jų vidutinės vartojimo kreditų sumos yra statistiškai reikšmingai mažesnės. Vartojimo kreditų paklausa asmenims stipriai sumažėja nuo 55 m. amžiaus, tačiau nagrinėjant kiekvienos lyties duomenis atskirai – vyrams vartojimo kreditų paklausa tampa mažesnė lyginant su Lietuvos vyrų procentiniu paskirstymu atitinkamose amžiaus grupėse šiek tiek anksčiau nei moterims – nuo 45 metų. Be to, vyrai daugiausia yra linkę pasinaudoti vartojimo kreditais ankstyvoje jaunystėje, o moterys – būdamos šiek tiek brandesnės. Statistiškai reikšmingai skiriasi ir besiskolinančiųjų amžiaus vidurkis pagal lytį: moterų vidutinis amžius 41 metai, o vyrų – 38 metai. Gyvenimo ciklo hipotezę galima taikyti ir vartojimo kreditų atveju, nes jauni asmenys yra labiau linkę didinti vartojimo poreikį skolintų lėšų sąskaita nei vyresni.

IŠVADOS IR SIŪLYMAI

1. Naudojimosi vartojimo kreditais paklausl lemia prognozuojami veiksniai, tokie kaip individo amžius, lytis (įrodyta empiriškai), šeimyninė padėtis, išsilavinimas, pajamos ir sunkiai nustatomi, individualūs veiksniai, tokie kaip asmeninio biudžeto planavimo įgūdžiai, finansinė disciplina, atsargumo dėl neapibrėžtos ateities lygis, finansinės atsakomybės samprata.

2. Gyvenimo ciklo hipotezę galima pritaikyti vartojimo kreditų paklausos atveju. Nustatyta, jog individai yra linkę skolintis kol jauni. Tiesa, vyrai labiausiai linkę skolintis 25-29 m. amžiaus, o moterys – būdamos brandesnio, 40-44 m. amžiaus. Tokį skirtumą gali įtakoti Beako ir Hongo išskirti gyvenimo ciklo hipotezės trūkumai, kaip individo šeimos sudėtis ir biudžetas ar apribotos skolinimosi galimybės. Individams perkopus 55 m. amžiaus ribą (priešpensijinis laikotarpis) vartojimo kreditai tampa nepaklausūs.

3. Moterys yra labiau linkusios naudotis vartojimo kreditais nei vyrai, tačiau jų prisiimamos sumos vidutiniškai statistiškai reikšmingai mažesnės.

4. Pagrindinės vartojimo kreditų paskirtys šiuo metu – brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto, kasdienėms išlaidoms ar anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti. Turėdami santaupų žmonės nėra linkę skolintis, vien tik tam, kad palaikytų saugaus likvidumo jausmo lygį.

5. Materializmu paremtoje visuomenėje neatsakingas naudojimas vartojimo kreditais gali privesti prie asmeninio bankroto. Todėl svarbu apdairiai reguliuoti vartojimo kreditų pasiūlą rizikingiems klientams.

6. Palūkanų norma įtakoja išduodamų vartojimo kreditų mastą. Vienu procentu padidinta palūkanų norma sumažina prisiimamus kreditus apytiksliai 1500 Lt. suma ir atvirkščiai. Taigi, pasitelkus palūkanų normą galima reguliuoti vartojimo kreditų paklausą.

7. Įsigaliojus fizinių asmenų bankroto įstatymui Lietuvos bankams siūloma:

- analizuoti kaip ir kokie turimi rodikliai apie klientą įtakoja skolinimosi paklausą bei gebėjimą disponuoti vartojimo kreditu;
- stebėti ir atitinkamai koreguoti sąveikaujančių vartojimo kreditų rodiklius, tokius kaip palūkanų norma, siekiant sureguliuoti vartojimo kreditų pasiūlą, ypatingai rizikingiems klientams.

LITERATŪRA

1. **Altfest L.** Personal Financial Planning: Origins, Developments and a Plan for Future Direction // *American Economist*, 2004, vol. 48, no. 2, p. 53-60. – ISSN 0569-4345.
2. **Amadi W.** An Examination of the Adverse Effects on Consumer Loans // *International Journal of Business and Management*, 2012, vol.7, no. 5, p. 22-31. – ISSN 1833-3850.
3. **Anderson E., Simester D.** Mind Your Pricing Cues // *Harvard Business Review*, 2003, vol. 81, no. 9, p. 96-103. – ISSN 0017-8012.
4. **Ando A., Modigliani F.** The “Life Cycle” Hypothesis of Saving:: Aggregate Implications and Tests // *American Economics Review*, 1963, vol. 53, no. 1, p. 55-84. – ISSN 0002-8282.
5. **Asmeninių finansų valdymo principai.** – URL: http://www.fps.lt/lt/naudinga_zinoti/finansu_planavimas/finansu_valdymas_principai [žiūrėta 2012 06 18].
6. **Augustinaitis A. ir kt.** Lietuvos e. valdžios gairės: ateities įžvalgų tyrimas : kolektyvinė monografija – Vilnius : Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2009. – 350 p. – ISBN 978-9955-19-160-5.
7. „AutoTyrimai” statistinė rinkos apžvalga. – URL: <http://www.autotyrimai.lt/naujienos/> [žiūrėta 2012.11.21].
8. **Beak E., Hong G.S.** Effects of Family Life-Cycle Stages on Consumer Debts // *Journal of Family and Economic Issues*, 2004, vol. 25, no. 3, p. 359-385. – ISSN 1058-0476.
9. **Bilevičienė T., Jonušauskas S.** Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose: vadovėlis – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011. – 307 p. – ISBN 978-9955-19-242-8.
10. **Bodie Z.** Thoughts on the Future: Life-Cycle Investing in Theory and Practice // *Financial Analysts Journal*, 2003, vol. 59, no. 1, p. 24-29. – ISSN 0015-198X.
11. **Brain M.** Understanding and Controlling Your Finances. – URL: <http://www.bygy.com/finance/> [žiūrėta 2012.10.17].
12. **Canner G. B., Lueckert C. A.** Payment of household debts // *Federal Reserve Bulletin*, 1991, vol. 77, no.4, p. 218-229. – ISSN 0014-9209.
13. **Čekanavičius V., Murauskas G.** Statistika ir jos taikymai I: vadovėlis –Vilnius: TEV, 2000. – 238 p. – ISBN 9986-546-93-1.
14. **Delener N., Katzenstein H.** Credit Card Procession and Other Payment Systems: Use Pattern Among Asian and Hispanic Consumers, 1994, vol. 12, no. 4, p. 13-24. – ISSN 0265-2323.
15. **Dick A. A., Lehnert A.** Personal Bankruptcy and Credit Market Competition // *Journal of Finance*, 2010, vol. 65, no. 2, p. 655-686. – ISSN 0022-1082.

16. **Fauver C. L., Young R. A.** Measuring the Impact of Consumer Credit Controls on Spending // *Journal of Finance*, 1952, vol. 7, no. 2, p. 388-402. – ISSN 0022-1082.
17. **Federalinės rezervų sistemos statistika.** – URL: <http://www.federalreserve.gov/releases/g19/current/default.htm> [žiūrėta 2012 06 03].
18. **Yerex Y. P.** The Consumer-Driven Economy at a Crossroads // *Business Economics*, 2011, vol. 46, no. 1, p. 32-42. – ISSN 0007-666X.
19. **Yilmazer T., DeVaney S. A.** Household debt over the life cycle // *Financial Services Review*, 2005, vol. 14, no. 4, p. 285-304. – ISSN 1057-0810.
20. **Jurevičienė D., Klimavičienė A.** Asmeninių finansų valdymo teoriniai aspektai gyvenimo ciklo požiūriu // *Business: Theory & Practice*, 2008, vol. 9, no. 1, p. 22-32. – ISSN 1648-0627.
21. **Kamleitner B., Korchler E.** Personal loan users' mental integration of payment and consumption // *Marketing letters*, 2006, vol. 17, no. 4, p. 281-294. – ISSN 0923-0645.
22. **Kapoor J. et al.** Focus on Personal Financing: An Active Approach to Help You Develop Successful Financial Skills. – Dalasas: McGraw-Hill College, 2010. – 512 p. – ISBN 0-073-38242-6.
23. **Kowalewski K. J.** Bankruptcy in the Life-Cycle Consumption Model // Federal Reserve Bank of Cleveland, Working Paper: 8815, 1988.
24. **Lawrence E. C.** A Comparative Analysis of Payday Loan Customers // *Contemporary Economic Policy*, 2008, vol. 26, no. 2, p. 299-316. – ISSN 1074-3529.
25. **Lee J., Kwon K. N.** Consumers' Use of Credit Cards: Store Credit Card Usage as an Alternative Payment and Financing Medium // *Journal of Consumer Affairs*, 2002, vol. 36, no.2, p. 239-262.
26. **Lietuvos banko vartojimo kreditų rinkos apžvalga 2011 m.** – URL: <http://www.lb.lt/tyrimas> [žiūrėta 2012 11 19].
27. **Lietuvos banko naujai suteiktų paskolų statistika.** – URL: http://www.lb.lt/stat_pub/statbrowser.aspx?group=7279&lang=lt [žiūrėta 2013 12 01].
28. **Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas.** – URL: http://www.istatymas.lt/istatymai/vartojimo_kredito_istatymas.htm [žiūrėta 2012 05 21].
29. **Lietuvos statistikos departamento 2012 metų demografinė statistika.** – URL: <http://www.stat.gov.lt/lt/pages/view/?id=1299> [žiūrėta 2012 12 06].
30. **Livingstone S. M., Lunt P. K.** Predicting Personal Debt and Debt Repayment: Psychological, Social and Economic Determinants // *Journal of Economics Psychology*, 1992, vol. 13, no. 1, p. 111-134. – ISSN 0167-4870.
31. **Lopes P.** Credit Card Debt and Default over the Life Cycle // *Journal of Money, Credit & Banking* (Wiley-Blackwell), 2008, vol. 40, no. 4, p. 769-790. – ISSN 0022-2879.
32. **LSVKA statistika.** – URL: <http://www.lsvka.lt/?id,64> [žiūrėta 2012 11 20].

33. **Mačiulis N.** Swedbank vyriausiojo ekonomisto pranešimas. – URL: <http://www.swedbank.lt/lt/articles/view/1634> [žiūrėta 2012.11.20].
34. **McKinsey Global Institute** tyrimo rezultatai. – URL: http://www.mckinsey.com/Insights/MGI/Research/Financial_Markets/Will_US_consumer_debt_reduction_cripple_the_recovery [žiūrėta 2012 06 06].
35. **O'Curry S.** Self Control and Personal Financial Management // *Advances in Consumer Research*, 2003, vol. 30, no. 1, p. 361-362. – ISSN 0098-9258.
36. **Ponchio M. C., Aranha F.** Materialism as a predictor variable of low income consumer behavior when entering into installment plan agreements // *Journal of Consumer Behavior*, 2008, vol. 7, no. 1, p. 21-34. – ISSN 1472-0817.
37. **Prelec D., Loewenstein G.,** The Red and The Black: Mental Accounting of Savings and Debt // *Market Science*, 1998, vol. 17, no. 1, p. 4-28. – ISSN 0732-2399.
38. **Pukėnas K.** Kokybinių duomenų analizė SPSS paketu: mokomoji knyga – Kaunas: LKKA, 2009. – 93 p. – ISBN 9955-622-18-0.
39. **Richins M. L.** The Material Values Scale: Measurement Properties and Development of a Short Form // *Journal of Consumer Research*, 2004, vol. 31, no. 1, p. 209-219. – ISSN 0093-5301.
40. **Roberts J., Jones E.** Money Attitudes, Credit Cards Use, and Compulsive Buying among American College Students // *Journal of Consumer Affairs*, 2001, vol. 35, no. 2, p. 213-240. – ISSN 0022-0078.
41. **Schooley D. K., Worden D. D.** Fueling the Credit Crisis: Who Uses Consumer Credit and What Drives Debt Burden? // *Business Economics*, 2010, vol. 45, no. 4, p. 266-276. – ISSN 0007-666X.
42. **Silvia J. E, Whall B.** Rising Consumer Debt: For Better...or for Worse // *Challenge*, 1988, vol.31, no. 1, p. 55-60. – ISSN 0557-5132.
43. **Slocum J. W., Mathews H. L.** Social Class and Income as Indicators of Consumer Credit behavior // *Journal of Marketing*, 1970, vol. 34, no. 2, p. 69-74.
44. **Soman D., Cheema A.** The Effect of Credit on Spending Decisions: The Role of the Credit Limit and Credibility // *Marketing Science*, 2002, vol. 21, no. 1, p. 32-53.
45. **Taylor M.** Measuring Financial Capability and Its Determinants Using Survey Data // *Social Indicators Research*, 2011, vol. 102, no. 2, p. 297-314.
46. **Thorne D.** Personal Bankruptcy and the Credit Report: Conflicting Mechanisms of Social Mobility // *Journal of Poverty*, 2007, vol. 11, no. 4, p. 23-43. – ISSN 1087-5549.
47. **Wagoner J.** Personal Budgeting: What are We Trying to Do? // *Journal of Financial Service Professionals*, 2012, vol. 66, no. 1, p. 10-12. – ISSN 1537-1816.

48. **Wasberg C. et al.** Credit Card Usage and Consumer Debt Burden of Households // Journal of Consumer Studies, 1992, vol. 16, no. 1, p. 19-32.

49. **White M. J.** Bankruptcy Reform and Credit Cards // The Journal of Economics Perspectives, 2007, vol. 21, no. 4, p. 175-199. – ISSN 0895-3309.

50. **Wunder N.** The Financial Rationality of Consumer Loan Choices: Revealed Preferences Concerning Interest Rates, Down Payments, Contract Length, and Rebates // Journal of Consumer Affairs, 2008, vol. 42, no. 2, p. 243-270. – ISSN 0022-0078.

ANOTACIJA LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOMIS

Gudžinskaitė L. Vartojimo kreditų paklausą lemiančių rodiklių vertinimas asmeninių finansų valdymo aspektu / Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 69 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe išanalizuoti vartojimo kreditų paklausą lemiantys veiksniai valdant asmeninius finansus, aptarti skirtingo segmento klientų skolinimosi ypatumai, apibrėžtos silpnos finansinės disciplinos grėsmės, išanalizuoti vartojimo kreditų paklausą koreguoti leidžiantys rodikliai. Pirmoje dalyje aptariami asmeninių finansų valdymo ypatumai ir problematika, identifikuojamos teorinės naudojimosi vartojimo kreditais priežastys, tikslai ir grėsmės, nustatomas vartojimo kreditų indėlis asmeninių bankrotų atveju. Antroje dalyje pagrindžiama tyrimo metodologija įvairiems individą bei vartojimo kreditą apibrėžiančių rodiklių sąryšiams identifikuoti, vartojimo kreditų pagrindiniams panaudojimo tikslams nustatyti. Trečioje dalyje empiriškai nustatoma palūkanų normos įtaka vartojimo kreditų paklausos atžvilgiu, palyginami lyčių kreditų vartojimo skirtumai, patvirtinama gyvenimo ciklo hipotezė.

Pagrindiniai žodžiai: vartojimo kreditas, asmeninių finansų valdymas, vartojimo kreditų palūkanų norma, asmeninis bankrotas, vartojimo kreditų paklausa.

Gudžinskaitė L. Evaluation of consumers credit demand factors in aspect of personal finance management / Master's Work in Financial Market. Supervisor assoc. Prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2012. – 69 p.

ANNOTATION

The aim of this master's thesis is to analyze factors of consumers credit demand in personal finance management, to discuss about the features of different segment of the customers, to define the threats of weak financial discipline, to analyze factors that allows to correct the demand of consumer credit. The first part of the paper focuses on the personal finance management features and problems, identifies the theoretical reasons, objectives and threats of consumer credit usage and defines consumer

credit contribution in case of personal bankruptcy. The second part of the paper presents the research methodology of defining relationships between various individual and consumer credit indicators, also it determines the main purposes of using consumer credit. The third part of the paper includes the empirical determination of interest rate influence to consumer credit volume variation, comparison of men and women in the use of credit margin, verification of the life-cycle hypothesis for consumer credit.

Key Words: consumer credit, personal finance management, consumer credit interest rate, personal bankruptcy, demand of consumer credit.

Gudžinskaitė L. Vartojimo kreditų paklausą lemiančių rodiklių vertinimas asmeninių finansų valdymo aspektu / Finansų rinkų magistro baigiamasis darbas. Vadovė prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Ekonomikos ir finansų valdymo fakultetas, 2012. – 69 p.

SANTRAUKA

Nuo 2013 m. kovo 1 dienos Lietuvoje įsigalios fizinių asmenų bankroto įstatymas. Turint omenyje, jog asmuo yra priverstas skelbti bankrotą, kai nebegali padengti prisiimtų finansinių įsipareigojimų, labai svarbu įvertinti vartojimo kreditų paklausą lemiančius veiksnius asmeninių finansų valdymo aspektu. Išskelti tyrimo uždaviniai:

1. remiantis mokslinės literatūros teorija, identifikuoti vartojimo kreditų įtaką asmeniniams bankrotams;
2. nustatyti pagrindinius išduodamų vartojimo kreditų panaudojimo tikslus;
3. identifikuoti palūkanų normos indėlį vartojimo kreditų mąsto ir apimties kitime;
4. nustatyti individo lyties įtaką prisiimamų vartojimo kreditų atžvilgiu;
5. remiantis realiu gyventojų populiacijos pasiskirstymu pagal amžiaus grupes įvertinti individo amžiaus grupės sąsajas su vartojimo kreditų paklausa gyvenimo ciklo hipotezės požiūriu.

Atlikto tyrimo metodologija remiasi mokslinės literatūros analize, kokybinių duomenų analize – ekspertiniu vertinimu, statistinių duomenų analize bei jos palyginamumu su kiekybinių duomenų koreliacinės, regresinės, neparimetrinio Stjudento t-test kriterijaus analizės rezultatais.

Gauti vartojimo kreditų išdavimo srityje dirbančių ekspertų vertinimui apie pagrindines vartojimo kreditų panaudojimo paskirtis. Remiantis vienos iš finansų institucijų naujausiais duomenimis iširta besinaudojančiųjų vartojimo kreditais populiacija. Patvirtinta gyvenimo ciklo hipotezė vartojimo kreditų atveju.

Nustatyta, jog vartojimo kreditų paklausą lemia įvairūs socialiniai-demografiniai individo veiksniai, tokie kaip lytis, amžius, šeimyninė padėtis, pajamos ir kt. Empiriškai įrodyta, jog moterys yra labiau linkusios naudotis vartojimo kreditais, tiesa, mažesnėmis sumomis nei vyrai, be to – būnant brandesnio amžiaus. Vertinant kliento rizikingumą ne taip lengvai identifikuojamos individualios asmens savybės, tokios kaip finansinė disciplina, atsargumas, finansinės atsakomybės samprata. Kad geri kliento mokumo rodikliai trumpuoju laikotarpiu dėl prastų asmeninio biudžeto planavimo įgūdžių ilgalaikėje perspektyvoje neprivestų prie fizinio asmens bankroto paskelbimo, finansinėms institucijoms svarbu turėti vartojimo kreditų paklausą reguliuoti leidžianti įrankį. Nustatyta, jog vienu iš tokių instrumentų gali būti palūkanų norma, kurios teigiamos pokytis neigiamai įtakoja išduodamų vartojimo kreditų apimtį. Taip išspręsta tyrimo problematika, kurioje išreikštas poreikis nustatyti vartojimo kreditų paklausą įtakojančius ir koreguojančius veiksnius.

SUMMARY

Gudžinskaitė L. Evaluation of consumers credit demand factors in aspect of personal finance management / Master's Work in Financial Market. Supervisor assoc. Prof. dr. D. Jurevičienė. – Vilnius: Faculty of Economics and Finance Management, Mykolas Romeris University, 2012. – 69 p.

Personal bankruptcy law valid in Lithuania since 2013. March 1. A person is forced into bankruptcy when he's unable to bear his financial obligations, it is important to assess the factors of consumers credit demand in personal finances management aspect. It puts the following objectives:

1. Based on the scientific literature identify the impact of consumer credit to personal bankruptcies;
2. Identify key issuing consumer credit use objectives;
3. Identify the contribution of interest rates on consumer credit scale and scope of behavior;
4. Determine an individual's gender on the responsibilities of consumer credit;
5. Based on a real population distribution of population by age groups to assess an individual's age groups links to consumer demand for credit life cycle hypothesis approach.

The survey methodology is based on the scientific literature analysis, qualitative data analysis – experts evaluation, statistical analysis and its results the comparability to quantitative data correlation, regression, non-parametric Student's t-test and analysis results.

Got evaluation of experts, working in consumer lending field, about the main purpose of the use of consumer credit. According to the most recent data of one of the financial institutions population of people that use consumer credits was determined. The life cycle hypothesis was approved in case of consumer credit.

It was shown that the demand for consumer loans is determined by various socio-demographic individual factors such as gender, age, marital status, income, and so on. Empirically was shown that women are more inclined to use credit, but in smaller amounts than men, and in addition - being more mature age. Assessing the riskiness of a client it is not so easy to identify individual personal characteristics, such as financial discipline, prudence and financial responsibility. To protect of good customer solvency ratios in the short term which is gonna lead to a personal bankruptcy in the longer term because of poor personal budgeting skills, it is important for financial institutions to have a tool which allows to control consumer credit demand. It was found that such an instrument could be the interest rate whose positive change has a negative impact on the volume of consumer credit issued. This study addressed the problem, which necessitate the need of identification of factors which could affect and help to control the demand for consumer credits.

PRIEDAI

Asmeniniai finansiniai rodikliai

Amžius	Suntaupų santykis su metinėmis pajamomis	Skolos santykis su pajamomis	Suntaupų norma, palyginti su pajamomis
30 metų	0,1	1,70	12 proc.
35 metai	0,9	1,50	12 proc.
40 metų	1,7	1,25	12 proc.
45 metai	3,0	1,00	12 proc.
50 metų	4,5	0,75	12 proc.
55 metai	6,5	0,50	12 proc.
60 metų	8,8	0,20	12 proc.
65 metai	12,0	0,00	12 proc.

Ekspertinio vertinimo anketa

Eksperto vardas, pavardė:

Eksperto darbovietė:

Eksperto pareigybė:

Darbo stažas šioje pareigybėje:

Teiginiai vertinami naudojant stiprumo skalę nuo 0-10, kur „0“ skiriamas, jei teiginys negalioja jokiais atvejais, „10“ – jei teiginys galioja visais atvejais.

Vartojimo kreditų pagrindinė paskirtis:	Teiginio įvertinimas
<ul style="list-style-type: none"> • Brangesniems pirkiniams įsigyti iš karto 	
<ul style="list-style-type: none"> • Iškilusiai likvidumo problemai spręsti (praradus darbą, sunkiai susirgus ir pan.) 	
<ul style="list-style-type: none"> • Likvidumo lygiui, kuris suteikia saugumo jausmą, palaikyti 	
<ul style="list-style-type: none"> • Anksčiau įsigytiems finansiniams įsipareigojimams refinansuoti 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kasdienėms išlaidoms 	
<ul style="list-style-type: none"> • Gyvenimo lygiui ne pagal išgales palaikyti 	
<ul style="list-style-type: none"> • Be iš anksto numatytos paskirtie susiviliojus patraukliu paskolos pasiūlymu 	

Stjudento t-test kriterijus lyties ir kredito dydžio vidurkių lygybei tikrinti

→ T-Test

[DataSet4] C:\Users\Lina\Desktop\MRU\MBD\DUOMENYS\Vatojimo kreditu duomenys.sav

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
paskola	moteris	397	8718,1458	8795,08730	441,41278
	vyras	394	10040,23	8160,90634	411,14052

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
paskola	Equal variances assumed	,138	,710	-2,191	789	,029	-1322,087	603,39727	-2506,54	-137,633
	Equal variances not assumed			-2,192	785,461	,029	-1322,087	603,22613	-2506,21	-137,961

Stjudento t-test kriterijus lyties ir palūkanų normos vidurkių lygybei tikrinti

T-Test

[DataSet4] C:\Users\Lina\Desktop\MRU\MBD\DUOMENYS\Vatojimo kreditu duomenys.sav

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
palukanos	vyras	394	15,762	3,0610	,1542
	moteris	397	15,940	3,3581	,1685

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
palukanos	Equal variances assumed	4,919	,027	-,779	789	,436	-,1781	,2285	-,6267	,2705
	Equal variances not assumed			-,780	783,364	,436	-,1781	,2284	-,6265	,2703

Stjudento t-test kriterijus lyties ir vartojimo kredito termino vidurkių lygybei tikrinti

T-Test

[DataSet4] C:\Users\Lina\Desktop\MRU\MBD\DUOMENYS\Vatojimo kreditu duomenys.sav

Group Statistics

	Lytis	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
terminas	vyras	394	3,679	1,5359	,0774
	moteris	397	3,632	1,5140	,0760

Independent Samples Test

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means					95% Confidence Interval of the Difference	
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	Lower	Upper
terminas	Equal variances assumed	,225	,635	,438	789	,661	,0475	,1084	-,1653	,2604
	Equal variances not assumed			,438	788,620	,661	,0475	,1084	-,1653	,2604